

LESZEK PONIEWOZIK
Lublin

KSZTAŁTOWANIE SIĘ SIECI PARAFIALNEJ W DEKANACIE WYSOCICE W ŚREDNIOWIECZU

Zadaniem niniejszego artykułu jest ukazanie procesu powstawania i stopniowego zagęszczania się sieci kościołów parafialnych na terenie średniowiecznego dekanatu Wysocice.

Terytorium, jakim się zajmiemy poniżej, określone jest granicami dekanatu wysocickiego z połowy XIV w. Ramy chronologiczne pracy wyznaczają z jednej strony początki rozwoju organizacji kościelnej w Polsce, z drugiej zaś koniec XV w., a ściślej – czas powstania Długoszowej *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*. Mimo tak wyznaczonego zakresu chronologicznego pracy nieuniknione będą odwołania do okresu późniejszego.

Średniowieczny dekanat Wysocice położony był w bezpośrednim sąsiedztwie Krakowa poczynając od przedmieść stolicy Małopolski na południu, a kończąc na Niece Nidziańskiej na północy. Na zachodzie granicę dekanatu w sporej części wyznaczała linia biegnąca równoległe do Prądnika, o kilka kilometrów na zachód od tej rzeki. Na północnym-zachodzie linia ta biegła aż do Niecki Nidziańskiej wzdłuż pasa łączącego źródła trzech rzek: Prądnika, Dłubni i Szreniawy. Na wschodzie granica dekanatu biegła południkowo; początkowo równoległe do górnego biegu Szreniawy, o kilka kilometrów na wschód od tej rzeki, aż do miejsca, gdzie Szreniawa gwałtownie skręca na wschód (okolice miasta Słomniki), dalej linia graniczna utrzymywała swój południkowy przebieg aż do Wisły. Ogółem dekanat ten obejmował w połowie XIV w. 1147 km kw.¹ i w granicach z tego właśnie okresu rozpatrywać będziemy interesujące nas zagadnienie.

Trudno ustalić czas powstania dekanatu wysocickiego. Można jedynie przypuszczać, że utworzono go wraz z innymi dekanatami na fali szerszego zjawiska, jakim było tworzenie nowych jednostek administracyjnych Kościoła

---

¹ T. Ł a d o g ó r s k i. *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*. Wrocław 1958 s. 203.

polskiego (archidiakonatów i dekanatów). Proces ten, zapoczątkowany pod koniec XII w., trwał do końca wieku XIII². Ponieważ dekanat wysocicki znajdował się w granicach archidiakonatu krakowskiego³, ten zaś zajmował duże terytorium o wielkiej liczbie kościołów⁴, wolno przypuszczać, że podział na dekanaty dokonał się tu wyjątkowo wcześniej. Stąd też początki interesującego nas dekanatu można odnieść najpewniej na koniec XII stulecia.

Od chwili swego powstania dekanat w Wysocicach dwukrotnie zmieniał nazwy. Początkowo siedziba dziekana znajdowała się w miejscowości Prandocin. Później została przeniesiona do Wysocic (w drugiej ćwierci XIV w.)⁵, a następnie do Skały (po 1374, a przed 1513 rokiem)⁶.

Do końca XIV w. powstało na tym terenie łącznie 40 parafii, z których jedna stosunkowo szybko zanikła. Stan ten nie uległ zmianie do końca XV w.⁷

W pracy niniejszej wykorzystane zostaną zarówno źródła pisane, jak i niepisane. Z oczywistych względów zasadnicze znaczenie będą miały źródła pisane, pozwalające określić dokładny czas powstania poszczególnych parafii. Należały one jednak do rzadkości. Dlatego w daciej wykorzystano również inne przekazy pisane oraz zachowany do naszych czasów materiał architektoniczny i archeologiczny.

W grupie źródeł pisanych możemy wyróżnić trzy zasadnicze typy: dokumenty fundacyjne i erekcyjne, źródła przekrojowe oraz przypadkowe wzmianki źródłowe. Pierwsze z nich pozwalają poznać pełne okoliczności powstania danego kościoła. Należy jednak pamiętać o istnieniu różnicy między dokumentem fundacyjnym a erekcyjnym. Pierwszy z nich jedynie zapowiadał zaistnienie

---

² Szerzej na temat tworzenia archidiakonatów i dekanatów patrz: T. S i l n i c k i. *Organizacja archidiakonatu w Polsce*. W: *Studia nad historią prawa polskiego*. Wyd. O. Balzer. T. 10 (1927) z. 2 s. 56; B. K u m o r. *Początki organizacji dekanalnej na ziemiach polskich*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 7:1960 z. 2 s. 96; Z. K a c z m a r c z y k. *Monarchia Kazimierza Wielkiego*. T. 2: *Organizacja kościoła, sztuka i nauka*. Poznań 1946 s. 75.

³ *Monumenta Poloniae Vaticana*. T. 1-8. Kraków 1913-1950 – t. 1 s. 120 n. (dalej cyt. MPV).

⁴ S i l n i c k i, jw. s. 114-115.

⁵ Nastąpiło to między 1328 a 1335 r. – patrz MPV I 190, 298, 372.

⁶ W 1374 r. po raz ostatni występuje stara nazwa (T. G r o m n i c k i. *Świętopietrze w Polsce*. Kraków 1908 s. 334-336) od 1513 r. pojawia się nazwa „decanatus Wysocice alias Skała” (Regestrum contributionis ... a. D. 1513, Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie (dalej cyt. AKM) nr 1 f. 55 n.; Regestrum contributionis ... a. 1527 AKM nr 2 f. 127 n.) a od 1529 r. jako stolica dekanatu podawana jest Skała (*Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 [tzw. Liber retaxationum]*. Wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa. Wrocław 1968 patrz indeks).

⁷ L. P o n i e w o z i k. *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Wysocice*. Lublin 1993 (maszynopis) s. 79.

stanu prawnego, jakim było utworzenie kościoła, dokument erekcyjny zaś ów stan prawny tworzył⁸. Z terenu dekanatu Wysocice nie dysponujemy żadnym dokumentem fundacyjnym. Posiadamy natomiast jeden dokument erekcyjny. Jest to dyplom wystawiony przez biskupa krakowskiego Zawiszę dla kościoła w Chodowie, datowany na 30 IX 1381 r. Z treści dokumentu dowiadujemy się szczegółów na temat wielkości pierwotnego okręgu parafialnego, sposobu utworzenia tego okręgu, wezwania świątyni, źródeł utrzymania plebana oraz okoliczności utworzenia parafii⁹.

Oprócz dokumentu biskupa Zawiszy dysponujemy jeszcze dwoma dokumentami erekcyjnymi dla Jerzmanowic¹⁰ i Sieciechowic¹¹. Są to jednak niewątpliwie falsyfikaty. Trudno ustalić czas powstania obu dokumentów. Pierwszy z nich datowany jest na 1338 r. i informuje, że fundatorem kościoła w Jerzmanowicach był król Kazimierz. Można by przypuszczać, że chodzi o Kazimierza Wielkiego, jednak dokument wyraźnie stwierdza, że fundatorem był król Polski, Litwy i Rusi. Ponadto miejscem wystawienia dyplomu miało być jakoby Grodno¹². Na tej podstawie możemy przypuszczać, że dokument ów powstał najwcześniej w XV w., najpewniej nastąpiło to jednak znacznie później. Mimo niewątpliwych błędów zawartych w tekście oraz nieprawdziwego określenia czasu powstania kościoła dokument podaje prawdopodobną informację o królewskim charakterze fundacji.

Drugi z wymienionych dokumentów, dotyczący Sieciechowic, jest najprawdopodobniej dziełem XVII-wiecznego fałszerza¹³.

Dysponujemy ponadto dwoma źródłami przekrojowymi, oddzielnymi od siebie przedziałem czasowym obejmującym 100-150 lat. Jednym z tych źródeł

---

⁸ Zasadniczą funkcją dokumentu fundacyjnego było określenie materialnych podstaw funkcjonowania świątyni, bez których nie mogłaby ona spełniać swych zadań (W. W ó j c i k. *Fundacja*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 5. Lublin 1989 kol. 760; E. W i ś n i o w s k i. *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu*. Warszawa 1965 s. 11, 114). Zadaniem dokumentu erekcyjnego było prawne powołanie do życia nowego kościoła. Z tego względu aktu erekcji mógł dokonać jedynie kompetentny przełożony kościelny, w tym wypadku biskup (W. G ó r a l s k i. *Erekcja*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 4. Lublin 1983 kol. 1068; E. W i ś n i o w s k i, jw. s. 114).

⁹ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*. T. 3. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1887 s. 337-338 (dalej cyt. KDM).

¹⁰ Dokument cytuje J. Wiśniewski (*Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Olkuskim*). Mariówka 1933 s. 372-373.

¹¹ Tamże s. 121.

¹² Tamże.

¹³ Przy opisywaniu parafii w Kroczykach J. Wiśniewski (jw. s. 137) kilka falsyfikatów dokumentów erekcyjnych (w tym dyplom wystawiony dla Sieciechowic) przypisuje XVII-wiecznemu fałszerzowi.

są spisy dziesięciny papieskiej i świętopietrza. Zachowały się spisy dziesięciny z lat 1326-1327, a następnie z lat 1350/51, 1354 i 1355¹⁴. Rejestry świętopietrza posiadamy z lat 1328, 1335-1337, 1346-1358¹⁵ i 1373-1374¹⁶. Są to prawie kompletne wykazy XIV-wiecznych parafii. Na terenie dekanatu Wysocice pominięto w nich tylko jedną parafię w Mogile.

Przy korzystaniu zarówno ze spisów dziesięciny papieskiej, jak i świętopietrza należy pamiętać, że oddają one stan za okres o rok wcześniejszy od daty zanotowania¹⁷.

Innym źródłem przekrojowym jest *Księga uposażeń diecezji krakowskiej* sporządzona przez kanonika krakowskiego Jana Długosza¹⁸. Czas jej powstania możemy określić na lata siedemdziesiąte XV w.¹⁹ Zawarte w tej księdze informacje są nieporównanie bogatsze od danych przekazanych przez spisy dziesięciny papieskiej i świętopietrza. Pozwalają one w większości wypadków poznać wezwanie kościoła, materiał, z jakiego został on zbudowany, informują również o osobie patrona świątyni, wielkości okręgu parafialnego, stosunkach dziesięcinnych i własnościowych panujących w parafii. Czasami Długosz zamieszcza również znane mu wiadomości na temat czasu powstania kościoła, czy też osoby jego fundatora²⁰. Jest to zatem źródło niezwykle cenne, znacznie ułatwiające datację poszczególnych kościołów. Należy jednak stwierdzić, że nie jest to kompletny wykaz miejscowości kościelnych. Spośród 39 parafii, jakie w XV w. znajdowały się na terenie określonym przez XIV-wieczne granice dekanatu Wysocice, Długosz nie zamieścił opisu pięciu²¹, co stanowi prawie 13% całości²². Ponadto informacje zamieszczane przez Długosza nie zawsze

¹⁴ MPV I 120, 190; II s. 320, 390, 407.

¹⁵ Tamże I 298, 372, 380, 392; II 192, 201, 210, 220, 230, 239, 248, 256, 265, 272, 280, 288, 295.

¹⁶ G r o m n i c k i, jw. s. 334-336. Patrz też strony 332-333, na których umieszczono w ramach dekanatu Nowa Góra wieś Raclawice, wcześniej należąca do dekanatu Wysocice.

¹⁷ W i ś n i o w s k i, jw. s. 12.

¹⁸ J. D ł u g o s z. *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*. T. 1-3 (*Opera omnia*. T. 7-9). Wyd. A. Przeździecki. Kraków 1863-1864 (dalej cyt. DLB).

¹⁹ M. B o b r z y ń s k i, S. S m o l k a. *Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*. Kraków 1893 s. 209-211; S. I n g l o t. *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku. Próba odtworzenia zaginionej części „Liber beneficiorum” Długosza*. Lwów 1925 s. 3-7.

²⁰ Osobę fundatora wymienia Długosz w wypadku kościołów w Mogile (DLB II 34) i Wysocicach (tamże II 31).

²¹ Pominął opis całych parafii w Porębie Dzierznej, Raclawicach i Wolbromiu, zaś w przypadku Korzkwi i Poręby Górnej nie zamieścił jedynie opisu wsi kościelnych.

²² Z dokładnością Długoszowej *Księgi uposażeń diecezji krakowskiej* jest różnie na różnych terenach. Dla prepozytury wiślickiej podaje ona pełny wykaz parafii (E. W i ś n i o w s k i, jw.

są dokładne, czasami wręcz sprzeczne ze sobą²³. Niedokładności te obejmują jednak nikły procent danych, w niewielkim stopniu obniżając wartość tego źródła²⁴. Cennym, choć znacznie późniejszym źródłem uzupełniającym dane Długosza, jest wizytacja kościołów diecezji krakowskiej z 1598 r.²⁵ Ze względu jednak na czas jej powstania (koniec XVI w.), może być użyta jedynie jako materiał pomocniczy.

Cennych informacji, uzupełniających dane zawarte w wymienionych wyżej dokumentach fundacyjnych i erekcyjnych oraz źródłach przekrojowych, dostarczają niejednokrotnie przypadkowe wzmianki źródłowe. Do tej kategorii informacji pisanych zaliczamy wszelkie wzmianki przekazujące wiadomości na temat istnienia kościoła w danej miejscowości. Ponieważ nie zawierają one z reguły bliższych informacji na temat czasu powstania świątyni²⁶, możemy je traktować jedynie jako *terminus ante quem*.

W pracy wykorzystano ponadto źródła niepisane, które trzykrotnie pomogły w ustaleniu czasu powstania parafii. Dwa razy udało się ustalić datację na podstawie badań architektonicznych budynków kościelnych²⁷. W jednym wypadku datacja stała się możliwa dzięki odkryciom archeologicznym²⁸.

ŚREDNIOWIECZNE OSADNICTWO DEKANATU WYSOCICE

Tereny średniowiecznego dekanatu Wysocice nie zostały do tej pory w całości przebadane pod względem osadniczym. Jedynie jego zachodnie rejony opracowano przy okazji badań nad regionem olkuskim²⁹. Z badań tych wynika, że

---

s. 13), natomiast dla archidiakonatu lubelskiego pomija ponad 20% kościołów parafialnych (P. S z a f r a n. *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*. Lublin 1958 s. 19).

²³ Np. różnica w określeniu wysokości opłat dziesięciny z tej samej wsi. I tak Przybysławice płaciły raz 3 (DLB II 62), raz 2 grzywny (tamże I 150); Trojanowice – 4 (tamże II 62) lub 2 grzywny (tamże I 221); Modlniczka – 8 (tamże II 29) lub 6 grzywien (tamże III 63); Trątnowice – 10 (tamże I 147) lub 20 grzywien (tamże I 247).

²⁴ Za E. Wiśniowskim (jw. s. 13) możemy uznać *Liber beneficiorum* za podstawowe źródło dla naszej pracy.

²⁵ *Compendium actorum exterioris visitationis ecclesiarum decanatum: Skalensis, ... ex commissione Illustr. et Rev. D. Georgii Radziwiłł nuncupati, ... factae et expeditae anno Domini 1598*. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie nr 65 (dalej cyt. AM).

²⁶ Jedynie w wypadku Iwanowic możemy w miarę pewnie (z dokładnością do 2-3 lat) datować powstanie kościoła na podstawie przypadkowej wzmianki o osobie fundatora – patrz niżej.

²⁷ Dzieje się tak w wypadku Prandocina i Wysocice.

²⁸ Z taką sytuacją mamy do czynienia w Giebułtowiu.

²⁹ F. K i r y k. *Zarys dziejów osadnictwa*. W: *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*. T. 1. Kraków 1978 s. 41-141.

okres najbardziej ożywionej akcji osadniczej powiat olkuski przeżywał do końca XIV w. W późniejszym czasie daje się zauważyć osłabienie tej akcji, i to zarówno pod względem ilościowym, jak i „jakościowym”. W XV-XVIII w. powstawały tu przeważnie przysiółki oraz drobne osady przy kopalniach, młynach, karczmach i folwarkach. Na podstawie badań przeprowadzonych przez Kiryka da się ustalić przypuszczalne rejonu najstarszego osadnictwa zachodniej części dekanatu Wysocice. Na uwagę zasługują tu przede wszystkim dwa rejonu: okolice Imbramowic oraz pas od Smardzowic poprzez Skałę do Minogi. Trudno ustalić czas powstania pierwszych osad na tych terenach, można jednak przypuszczać, że nastąpiło to dosyć wcześnie, najpóźniej w XII w. Oto bowiem już w początkach XIII w. istniały w okolicach Imbramowic wsie – Trzyciąż, Zagórowa oraz same Imbramowice, które w tym czasie wraz z Małyszycami i Ściborzycami, tworzyły jedną osadę o nazwie Dłubnia³⁰. Owa Dłubnia została odnotowana po raz pierwszy już w 1198 r., w dokumencie określającym uposażenie klasztoru miechowskiego³¹. Nieco późniejsze są wzmianki o pobliskich wsiach Zadroże (zwanej początkowo Milune) i Tarnawa.

Również nazwy wsi drugiego z przedstawionych wyżej rejonów dosyć wcześnie pojawiają się w źródłach. Do 1257 r. mamy poświadczone istnienie zamku w Pieskowej Skale oraz wsi Smardzowice, Stawków (gdzie w 1267 r. doszło do lokacji miasta o nazwie Skała), Minoga, Sobiesęki i Sułkowice.

Z drugiej połowy XIII i początków XIV w. posiadamy pierwsze wzmianki o Rzeplinie, Sułoszowej i Cianowicach. Ponieważ informują one o już istniejących osadach początków tych wsi należy dopatrywać się w okresie odpowiednio wcześniejszym. Do grona tychże wsi należy najpewniej zaliczyć również miejscowości odnotowane po raz pierwszy w 1326 r. w pierwszych wykazach parafii płacących dziesięcinę papieską. Fakt posiadania przez nie kościołów parafialnych sugeruje, że powstały one w okresie wcześniejszym. Do grona tych wsi należą Raclawice i Sąspów.

Z wyraźnie młodszym osadnictwem mamy do czynienia w rejonie położonym na północny zachód od opisywanych obszarów. Akcja osadnicza rozwinęła się tu dopiero w XIV w., obejmując tereny leśne. W 1324 r. wystawiono dokument lokacyjny dla wsi Jangrot (początkowo zwanej Biskupice), zaś w trzy lata później na potrzeby osadnictwa przeznaczono las, na którym do połowy XIV w. powstały miejscowości Wolbrom oraz Poręba Dzierzna, Łobzów i najprawdopodobniej Poręba Górna. Jeszcze później (w 1336 r.) mamy do czynienia z

---

³⁰ Tamże s. 51.

³¹ KDM II 13, 17.

lokacją wsi Chlina, której nazwa po raz pierwszy pojawia się w źródłach w 1354 r.³²

Tereny pozostałej, wschodniej części dekanatu Wysocice nie zostały do tej pory opracowane pod względem osadnictwa. Można jednak przypuszczać, że przeważały tu miejscowości stare, ukształtowane być może jeszcze we wczesnym średniowieczu. Świadczy o tym występowanie tutaj grodzisk i osad otwartych, powstałych jeszcze w epoce plemienną³³. Potwierdzają to również wczesne wzmianki źródłowe o miejscowościach wschodniej części dekanatu. Źródła świadczą o istnieniu Szreniawy i Prandocina już w pierwszej połowie XII w. Pierwsza z tych osad została odnotowana w roku 1136 w bulli papieża Innocentego II, potwierdzającej stan posiadania archidiecezji gnieźnieńskiej³⁴. Istnienie w pierwszej połowie XII w. drugiej z wymienionych miejscowości potwierdzone jest faktem wybudowania w Prandocinie kościoła romańskiego, datowanego na drugą ćwierć XII stulecia³⁵. Nieco później pojawiła się w źródłach wieś Miechów, w której w 1163 r. doszło do fundacji klasztoru bożogrobców (patrz niżej). Liczne udokumentowane nadania, jakie rychło nastąpiły na rzecz tego klasztoru, pozwalają poznać inne wsie, o co najmniej XII-wiecznej metryce. W 1198 r. konwent bożogrobców był posiadaczem m.in. Zagórzyc, Jaksic, Komorowa i Krempey w okolicach Miechowa oraz wsi Goszcza, położonej bardziej na południe³⁶. W 1229 r. posiadłości Miechowitów powiększyły się o część wsi Uniejów³⁷, zaś w 1232 r. o wieś Uderz³⁸. Podobnie jak w wypadku posiadłości bożogrobców źródła potwierdzają istnienie w początku XIII w. 6 wsi w okolicach Prandocina. Są to Januszowice, Smroków, Wężerów, Cholowice, Moniakowice i Kaczyce³⁹. Z tego okresu pochodzą także pierwsze wzmianki o Tczycy⁴⁰ i Iwanowicach⁴¹. Ponieważ miejscowości te w począt-

³² K i r y k, jw. s. 51-63.

³³ Przykładem mogą być osady otwarte w Maszycach, Mogile (dwie osady), Niedźwiedziu, Siedliskach i Smrokowie (E. Dąbrowska. *Wielkie grody dorzecza górnej Wisły. Ze studiów nad rozwojem organizacji terytorialno-plemiennej w VII-X wieku*. Wrocław 1973 s. 234-253), gród w Damicach koło Miechowa (tamże s. 154-155; A. Żak. *Archeologia Małopolski wczesno-średniowiecznej*. Wrocław 1974 s. 514) oraz domniemane grody w Siedliskach i Zagórowej (Dąbrowska, jw. s. 183-184, 188; A. Żak, jw. s. 514).

³⁴ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*. T. 1. Wyd. I. Zakrzewski. Poznań 1877 s. 12.

³⁵ A. Tomaszewski. *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*. Wrocław 1974 s. 123-124.

³⁶ KDM II 13, 17.

³⁷ Tamże II 41.

³⁸ Tamże s. 51.

³⁹ Wymieniono je po raz pierwszy w 1222 r. (Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam. Kraków 1865 s. 2 – dalej cyt. KMog).

⁴⁰ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*. T. 1. Wyd. F. Piekosiński.

kach XIII w. już istniały, czas ich powstania możemy odnieść co najmniej do wieku XII. Do podobnego okresu da się odnieść również utworzenie osad Wysocice i Mogiła. Źródła bowiem potwierdzają istnienie kościołów w tych miejscowościach już w początkach XIII w. (patrz niżej).

Nieco późniejsze są wzmianki o miejscowościach położonych na południu dekanatu. Pojawiają się one w źródłach z połowy XIII wieku (Bolechowice – 1234⁴², Modlnica – 1254⁴³, Zielonki – 1260 r.⁴⁴). Jednak również w tych przypadkach mamy do czynienia z miejscowościami już ukształtowanymi, a więc czas ich powstania możemy odnieść do okresu wcześniejszego.

Ustalenie bardziej szczegółowego przebiegu akcji osadniczej na terenie wschodniej części dekanatu Wysocice wymagałoby przebadania przeszłości wszystkich miejscowości na tym terenie. Być może pozwoliłoby to na wychwycenie ośrodków najstarszych i wskazanie kierunków kolonizacji. Wydaje się jednak, że już na podstawie kilku przedstawionych wyżej przykładów możemy pokusić się o stwierdzenie, że kolonizacja wschodniej części dekanatu rozpoczęła się nie później niż zasiedlanie jego zachodnich rejonów. Sądząc zaś po istnieniu na tym obszarze osad wczesnośredniowiecznych, możemy przypuszczać, że nastąpiło to nawet wcześniej.

KOŚCIOŁY POWSTAŁE DO 1200 R.

Określenie czasu powstania tych kościołów jest bardzo trudne ze względu na nader skromną bazę źródłową. Spośród 12 parafii, których utworzenie możemy odnieść do okresu sprzed końca XII w., tylko 3 (w Giebułtowie, Miechowie i Prandocinie) da się w miarę pewnie datować, przy czym w pierwszym wypadku data powstania kościoła jest nam znana dopiero z XV-wiecznego przekazu i chociaż znajduje pośrednie potwierdzenie w wykopaliskach archeologicznych, nie może być traktowana jako data pewna. Z kolei ramy chronologiczne określające czas erekcji kościoła w Miechowie obejmują okres 23 lat, a w sytuacji Prandocina około 25 lat.

W pozostałych wypadkach czas powstania kościołów został określony w wyniku zastosowania metody badawczej najpełniej omówionej w pracy E. Wiś-

---

Kraków 1874 s. 30 (dalej cyt. KDKK).

⁴¹ Tamże s. 28.

⁴² Tamże I 34.

⁴³ Tamże s. 53.

⁴⁴ *Monumenta Poloniae Historica*. T. 5. Wyd. A. Bielowski. Lwów 1888 s. 89 (dalej cyt. MPH).

niowskiego *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu*⁴⁵. Metoda ta pozwala jednak tylko w wielkim przybliżeniu określić czas powstania poszczególnych kościołów. Poza tym przybliżona tylko datacja czasu powstania poszczególnych parafii uniemożliwia poznanie etapów tworzenia się sieci parafialnej dekanatu wysocickiego w najwcześniejszym okresie. Dlatego też kolejność omawiania poszczególnych parafii nie jest odbiciem rozwoju całej sieci parafialnej w ciągu XI i XII w. Celem niniejszego rozdziału jest jedynie ukazanie tych ośrodków duszpasterstwa, które ukształtowały się do końca wieku XII.

Do najstarszych kościołów na terenie dekanatu Wysocice możemy z dużym prawdopodobieństwem zaliczyć świątynię w Giebułtowie. J. Długosz podaje, że została ona ufundowana przez Władysława Hermana w roku 1086 jako wotum za narodziny syna⁴⁶. Ta wzmianka, odległa w czasie o bez mała 400 lat od opisywanych przez siebie wydarzeń, zdaje się zasługiwać na zaufanie. Znajduje ona potwierdzenie w wykopaliskach archeologicznych, które doprowadziły do odnalezienia na terenie Giebułtowa cmentarzyska szkieletowego, obejmującego kilkanaście grobów⁴⁷. Znaleźisko datowane jest na drugą połowę XI i początek XII w.⁴⁸ Ponieważ pochówki szkieletowe na ziemiach polskich wiązały się ściśle z przyjęciem chrześcijaństwa⁴⁹, a chronologizacja wykopalisk jest zbieżna ze wzmianką Długosza, możemy uznać, że potwierdza ona wiadomość o fundacji kościoła w 1086 r. Oprócz znalezisk archeologicznych istnieją także inne czynniki potwierdzające powyższy wniosek. Należy do nich znane nam od XV w. wezwanie kościoła – Święty Idzi⁵⁰. Było ono szczególnie „popularne” w początkowym okresie chrześcijaństwa w Polsce⁵¹. Również uposażenie parafii sugeruje wczesne powstanie kościoła. W XV w. wykrczało ono ponad przeciętną „dekanalną”, wynosząc w czasach Kazimierza Wielkiego 9-9,5 grzywny⁵², przy średniej wynoszącej około 8 grzywien⁵³.

---

⁴⁵ S. 14-25.

⁴⁶ *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Ks. 4. Warszawa 1970 s. 156.

⁴⁷ H. Z o l l – A d a m i k o w a. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski*. Cz. 1: *Źródła*. Wrocław 1966 s. 36-41.

⁴⁸ Tamże s. 40.

⁴⁹ A. Ż a k i. *Początki chrześcijaństwa w Polsce południowej w świetle źródeł archeologicznych i pisanych*. Londyn 1982 s. 36.

⁵⁰ DLB II 61.

⁵¹ B. K u m o r. *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce południowej do końca XVI wieku*. „Prawo Kanoniczne” 6:1963 nr 1-4 s. 456.

⁵² MPV I 122, 192; II 322, 391.

⁵³ W ciągu XV w. średnia ta zmieniała się wielokrotnie, wynosząc w 1326 r. 8,13 grzywny; w 1327 – 9,00; 1350/51 – 7,44; 1354 – 7,74; 1355 – 7,25.

Czynnikiem potwierdzającym wczesne powstanie kościoła w Giebułtowie jest ponadto wielkość okręgu parafialnego. W XV w. okręg ten obejmował 5,5 miejscowości⁵⁴, a zatem nieznacznie wykraczał ponad przeciętną dla tego okresu⁵⁵. W 1598 r. do parafii należało 7,5 wsi⁵⁶, to jest o 2,5 wsi więcej niż przeciętnie.

Do wczesnych ośrodków parafialnych należał również Prandocin. Na podstawie źródeł pisanych możemy stwierdzić, że z całą pewnością istniał on już przed 1222 r.⁵⁷ Czas jego powstania możemy określić bardziej precyzyjnie na podstawie źródeł niepisanych. Jak wynika z oceny historyków sztuki, budynek kościoła prandocińskiego powstał przed połową wieku XII, najpewniej w drugiej jego ćwierci⁵⁸. Za wiarygodnością tej datacji przemawia wiele innych przesłanek. Dokument z 1222 r. informuje nas o przekazaniu prawa patronatu nad trzema prebendami przy kościele prandocińskim na rzecz nowo powstałego klasztoru w Kaczycach⁵⁹ (później przeniesionego do Mogiły)⁶⁰. Istnienie w początkach XIII w. trzech prebend wskazuje, że zamiarem fundatora było utworzenie przy kościele w Prandocinie niewielkiej grupy kanonickiej⁶¹. Tworzenie takich grup było charakterystycznym działaniem możnowładztwa połowy XII w.⁶² Inne przesłanki pozwalają również datować kościół w Prandocinie na okres wskazany przez historyków sztuki. Należą do nich: wielkość okręgu parafialnego, uposażenie, fakt umieszczenia w Prandocinie stolicy dekanatu oraz wezwanie kościoła. Zarówno wielkość okręgu parafialnego, jak i uposażenie kościoła w Prandocinie znacznie wykraczały ponad przeciętną dla innych parafii. W XV w. w skład parafii prandocińskiej wchodziło 8 miejscowości⁶³, ale mamy prawo przypuszczać, że w okresie wcześniejszym było ich więcej⁶⁴.

---

⁵⁴ DLB I 266; II 61-62.

⁵⁵ Przeciętna wynosiła wtedy ok. 5 miejscowości.

⁵⁶ Wizytacja radziwiłowska f. 17.

⁵⁷ KMog 2.

⁵⁸ T o m a s z e w s k i, jw. s. 123-124.

⁵⁹ KMog 2.

⁶⁰ MPH II 877; *Monumenta Poloniae Historica series nova*. T. 10. Z. 2. Warszawa 1974 s. 59, 92, 112, 166 (dalej cyt. MPHn).

⁶¹ S. T r a w k o w s k i. *Prędota Stary*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 28. Kraków 1984-1985 s. 447 (dalej cyt. PSB).

⁶² J. S z y m a ń s k i. *Kanonikat*. W: *Słownik Starożytności Słowiańskich*. T. 2. Wrocław 1964 s. 366.

⁶³ DLB II 32-33; III 425-426.

⁶⁴ W okresie wcześniejszym wieś Prandocin składała się z kilku oddzielnych miejscowości – „Truszczyzny, Pozakow, Cholowicze, omnes istae tres villae ... redactae sunt in unam villam Prandoczin” (DLB II 33).

Uposażenie kościoła wynosiło w XIV w. 12 grzywien⁶⁵. Lokowało to Prandocin w gronie parafii o wysokim dochodzie, o połowę przekraczającym średnią obliczoną dla całego dekanatu. Fakt istnienia w Prandocinie stolicy dekanatu znamy z lat 1326-1328⁶⁶. Również ta przesłanka może wskazywać na rangę parafii, a pośrednio także na dosyć wczesne powstanie kościoła w tej miejscowości⁶⁷. Przesłanką, która tylko w połączeniu z innymi może wskazywać na wczesną metrykę parafii, jest wezwanie kościoła. W XV w. brzmiało ono Św. Jan Chrzyciel⁶⁸. Wprawdzie było ono „popularne” w okresie całego średniowiecza, ale w powiązaniu z innymi czynnikami wskazującymi na wczesną datację może być „silnym argumentem przemawiającym za starożytnością kościoła, zwłaszcza jeżeli ten jest położony nad rzeką”⁶⁹. O innych przesłankach uzasadniających wczesną datację wspomniano uprzednio, zaś co do położenia nad rzeką Prandocin leży nad małym dopływem Szreniawy.

Początki jak i późniejsze dzieje kościoła miechowskiego wiążą się ściśle z dziejami zakonu Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Świętego. Zakon ten powołany w Ziemi Świętej w czasach pierwszej krucjaty⁷⁰, na ziemi polskie trafił w roku 1163 za sprawą komeśa Jaksy z rodu Gryfitów⁷¹. To on ufundował klasztor, a zapewne również pierwszy kościół w swej dziedzicznej wsi⁷². Wydaje się zatem, że kościół miechowski powstał niedługo po 1163 r., nie później jednak niż w roku 1186. Drugą datę wyznacza wzmianka o konsekracji kościoła przez biskupa krakowskiego Gedkę⁷³, który zmarł przed 4 II 1186 r.⁷⁴

---

⁶⁵ MPV I 120, 190; II 320, 390, 407.

⁶⁶ MPV I 120, 190, 298.

⁶⁷ W. S e m k o w i c z. *Przyczynki dyplomatyczne wieków średnich*. W: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250 rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez Jana Kazimierza 1661 r.* T. 2. Lwów 1912 s. 54.

⁶⁸ DLB II 32.

⁶⁹ K u m o r, jw. s. 447.

⁷⁰ Z. P ę c k o w s k i. *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej*. Kraków 1967 s. 297.

⁷¹ Datę 1163 podaje „Rocznik miechowski” (MPH II 882), wiele natomiast wersji *Katalogu biskupów krakowskich* informuje, że fundatorem był Jaksa, bez podania roku fundacji (MPHn X z. 2 s. 56, 87, 111, 297, 304).

⁷² J. W i ś n i e w s k i. *Dekanat miechowski (oraz) Monumenta dioecesis Kielcensis. Series prima*. Radom 1917 s. 111.

⁷³ KDM II 16-17; S. N a k i e l s k i. *Miechovia, sive Promptuarium antiquitatum monasterii Miechoviensis*. Kraków 1634 s. 100.

⁷⁴ R. G r o d e c k i. *Gedko*. PSB VII 367.

Pierwsze wzmianki o kościele, jak i o samej miejscowości Więclawice posiadamy dopiero z XIV-wiecznych spisów dziesięciny papieskiej i świętopietrza⁷⁵. Mimo to początków parafii więclawickiej możemy doszukiwać się w XII w. Przemawia za tym przede wszystkim bardzo duży okręg parafialny. Według Długosza obejmował on 13,5 wsi⁷⁶. Taką samą liczbę zanotowano również w wizytacji „radziwiłłowskiej” z końca XVI w.⁷⁷ Tak duża ilość wsi należących do parafii (prawie trzykrotnie większa od średniej dekanalnej) stawiała Więclawice w gronie największych parafii dekanatu Prandocin. Rozmiary okręgu więclawickiego były w okresie wcześniejszym jeszcze większe, gdyż do drugiej połowy XIV w. obejmowały również terytorium XIV-wiecznej parafii w Goszczy⁷⁸. Spośród wszystkich miejscowości należących do parafii w Więclawicach 6 oddawało w XV w. całą dziesięcinę kmiecią własnemu plebanowi. Była wśród nich również wieś kościelna. W podobny sposób postępowała również część jednej wsi⁷⁹. Pozostałe płaciły dziesięcinę różnym odbiorcom, przy czym były to najczęściej instytucje kościelne z terenu Krakowa⁸⁰. Takie nagromadzenie dziesięcin z obszaru parafii przez kościół więclawicki możemy uznać za kolejny czynnik wczesnego datowania⁸¹.

Na wczesne ukształtowanie się parafii wskazuje również duże uposażenie kościoła. W XIV w. wykraczało ono znacznie ponad przeciętną. Szacowano je stale na 13 grzywnien⁸². Ponadto wezwanie kościoła w Więclawicach – Św. Jakub⁸³ – można uznać za czynnik umożliwiający wczesne datowanie. Co prawda świątynie o tym patrocinium były wznoszone na terytorium Polski począwszy od XI aż po XV w., jednak okres największego kultu tego świętego przypada na XI i XII w.⁸⁴

Pierwszą wzmiankę źródłową o kościele w Szreniawie podaje *Żywot świętego Jacka* pod rokiem 1281⁸⁵. Następnie od roku 1326 parafia ta jest stale obecna w spisach dziesięciny papieskiej i świętopietrza⁸⁶. Za wczesną metryką tego kościoła przemawiają przede wszystkim trzy przesłanki. Pierwszą z nich

⁷⁵ MPV I 122 n. II 184 n.

⁷⁶ DLB II 2, 48-50; III 16.

⁷⁷ Wizytacja radziwiłłowska f. 255.

⁷⁸ G r o m n i c k i, jw. s. 335-336.

⁷⁹ DLB II 48-50.

⁸⁰ DLB II 2, 48-50; III 16.

⁸¹ W i ś n i o w s k i, jw. s. 18-19.

⁸² MPV I 122, 192; II 322, 421, 424.

⁸³ DLB II 48.

⁸⁴ K u m o r, jw. s. 450.

⁸⁵ MPH IV 882.

⁸⁶ MPV I 120 n.; II 184 n.

jest wysokie uposażenie parafii w XIV w. Wynosiło ono 11-12 grzywien⁸⁷, przez co wyraźnie wykraczało ponad przeciętną. Również wielkość okręgu parafialnego znacznie przekraczała średnią, i to prawie trzykrotnie. Długosz zaliczył do parafii w Szreniawie 14,5 miejscowości⁸⁸, ale należy pamiętać, że do roku 1381 do okręgu parafialnego Szreniawy należały także wsie Wola Chodowska i Wola ... (?)⁸⁹. Trzecim czynnikiem umożliwiającym wczesne datowanie są stosunki dziesięcenne. W XV w. na łączną liczbę 14,5 wsi zaliczonych przez Długosza do parafii w Szreniawie 5 (w tym miejscowość kościelna) oddawało w całości dziesięcinę kmiecią własnemu plebanowi, zaś 4 czyniły to z części pól. Z pozostałych miejscowości pleban ze Szreniawy miał z reguły dziesięcinę z folwarków rycerskich, z wyjątkiem 2 wsi, które w całości płaciły innym odbiorcom⁹⁰.

Czynnikiem, który pozwala na wczesne datowanie parafii, jest wiek samej miejscowości kościelnej. W wypadku Szreniawy możemy stwierdzić, że wieś ta powstała we wczesnym średniowieczu. Pierwsza wzmianka źródłowa o niej pochodzi z 1136 r. i znajduje się w bulli protekcyjnej Innocentego II dla arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Szreniawa jest tam wymieniona jako jedna z kilku wsi z okolic Krakowa⁹¹.

Do dawnych parafii należy zaliczyć również Gołczę. Pierwsza wzmianka o niej – jak i o samej miejscowości – pochodzi dopiero z 1326 r.⁹², ale kościół tutejszy ma niewątpliwie starszą metrykę. Za dawnością kościoła przemawiają dwie przesłanki: wysokie uposażenie oraz fakt płacenia dziesięciny na rzecz własnego plebana przez wszystkie wsie należące do parafii. Ponadto wielkość okręgu parafialnego – nieznacznie, aczkolwiek wyraźnie, wykraczająca ponad przeciętną w dekanacie – można uznać za czynnik pozwalający na wczesną datację kościoła.

Pod względem otaksowania Gołcza mieściła się w ścisłej „czołówce” najbogatszych parafii. Przy uposażeniu wynoszącym 20 grzywien⁹³ kościół w Gołczy znacznie odbiegał od średniej, przekraczając ją prawie 2,5-krotnie. Jak już wyżej zaznaczono, wszystkie miejscowości należące do parafii w Gołczy oddawały dziesięcinę własnemu plebanowi⁹⁴. Była to sytuacja zupełnie wyjąt-

---

⁸⁷ Tamże I 190; II 320, 390, 407. Tylko raz oceniono parafię prandocińską na 11 grzywien (MPV I 120).

⁸⁸ DLB I 41; II 35-37.

⁸⁹ KDM III 338.

⁹⁰ DLB I 41; II 35-37.

⁹¹ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*. T. 1. Wyd. I. Zakrzewski. Poznań 1877 s. 12.

⁹² MPV I 120.

⁹³ MPV I 120; II 320, 390, 407. Raz uposażenie określono na 30 grzywien (MPV I 191).

⁹⁴ DLB II 38-39.

kowa na terenie dekanatu Prandocin. Ponieważ stan taki można najprawdopodobniej uznać za „odbicie stosunków pierwotnych, które mogły się ukształtować w ten sposób dzięki wczesnemu powstaniu owego kościoła”⁹⁵, a to z kolei może świadczyć o dawności kościoła w Gołczy. Okręg parafialny tej świątyni obejmował w XV w. 7 miejscowości⁹⁶. Była to liczba względnie duża, o 2 wsie wykraczająca ponad przeciętną obliczoną dla całego dekanatu.

Pierwsza wzmianka o kościele w Imbramowicach pochodzi z roku 1228. Wystawiony wtedy dokument biskupa Iwona Odrowąża potwierdza przekazanie przez wuja tegoż biskupa prawa patronatu nad świątynią imbramowicką klasztorowi norbertanek z tej samej wsi⁹⁷. Klasztor ten powstał w Imbramowicach kilka lat wcześniej, jako wynik fundacji Iwona Odrowąża z 1225 r.⁹⁸ Z roku 1229 pochodzi inny dokument wystawiony przez papieża Grzegorza IX. Papież informuje w nim o przejęciu pod swą opiekę klasztoru w Imbramowicach wraz z całym jego uposażeniem. W skład tego uposażenia wchodził między innymi imbramowicki kościół św. Benedykta wraz z przynależnymi mu dziesięcinami z wsi Tczyca i wsi Leonarda (villa Leonardi)⁹⁹. Wynika z tego, że w początkach XIII w. kościół w Imbramowicach był jednostką dobrze zorganizowaną, a zatem czas jego powstania należy odnieść do okresu znacznie wcześniejszego.

Wspomniany już dokument z 1228 r. stwierdza, że przekazujący prawo patronatu wuj biskupa Iwona Odrowąża nie żył już w chwili wystawiania dokumentu¹⁰⁰. Jeżeli zatem założymy, że był on nie tylko patronem, ale również fundatorem kościoła, to czas powstania świątyni będziemy musieli odnieść na okres życia nieznanego nam z imienia wuja biskupa Iwona, a więc na pierwsze ćwierćwiecze XIII lub raczej na drugą połowę XII w. Za wczesną, być może XII-wieczną, datacją kościoła w Imbramowicach przemawia jeszcze jeden argument. Oto w początkach XIII wieku świątynia imbramowicka pobierała dziesięcinę z wsi Tczyca¹⁰¹. Miejscowość ta, według późniejszych przekazów, posiadała własny kościół poświęcony po raz pierwszy dla lat 1306-1308¹⁰². Na podstawie stosunków dziesięcinnych możemy przypuszczać, że powstał on

---

⁹⁵ Wiśniewski, jw. s. 19.

⁹⁶ DLB II 38-39.

⁹⁷ KDKK I 28-29.

⁹⁸ DLB III 105; MPHn X z. 2 s. 59, 92, 113, 168, 304.

⁹⁹ KDKK I 29-30.

¹⁰⁰ „Iuspatronatus Capelle de Dlubna (pierwotna nazwa Imbramowic) pie donatum ... ex donatione felicis recordationis Comitis Imrami Avunculi nostri ...” – KDKK I 29.

¹⁰¹ KDKK I 30.

¹⁰² MPV III 88.

później niż kościół w Imbramowicach¹⁰³. Wiele natomiast wskazuje na to, że fundacja świątyni w Tczycy nastąpiła bardzo wcześnie. Kościół ten nosił bowiem charakterystyczne dla XI i XII w. wezwanie Świętego Idziego¹⁰⁴. Ponadto w Tczycy rezydowało w XIV wieku dwóch plebanów¹⁰⁵, co również wskazuje na wczesne jego powstanie¹⁰⁶. Oprócz tego, także uposażenie kościoła w Tczycy można uznać za czynnik umożliwiający wczesne datowanie. W XIV w. uposażenie to oceniano na 13 grzywien¹⁰⁷, a więc znacznie powyżej przeciętnej. Okręg parafialny Tczycy, obejmujący w XV w. 4 i pół wsi¹⁰⁸, był tylko nieznacznie mniejszy od średniej.

Możemy zatem przyjąć, że zarówno kościół w Imbramowicach, jak i świątynia w Tczycy powstały jeszcze w XII w., przy czym fundacja w Imbramowicach była, jak się wydaje, wcześniejsza.

Z 1229 r. posiadamy pierwszą wzmiankę o Uniejowie. Wtedy to komes Zementa wraz z żoną przekazał zakonowi bożogrobców miechowskich część tej wsi¹⁰⁹. Z późniejszych przekazów wiadomo, że administratorami kościoła w Uniejowie byli zakonnicy z Miechowa¹¹⁰. Oni również odbierali dziesięcinę z tej miejscowości¹¹¹. W tej sytuacji możemy przypuszczać, że fundatorami kościoła w Uniejowie byli bożogrobcy lub też, że przejęli oni już istniejący kościół wraz z jego dziesięcinami. Bardziej prawdopodobna wydaje się druga z zaprezentowanych hipotez. Często bowiem zdarzało się, że zakonnicy miechowscy przejmowali kościoły ufundowane wcześniej przez kogoś innego. Już dokument patriarchy jerozolimskiego Monachusa z 1198 r. informuje nas o trzech takich wypadkach¹¹². Również później dochodziło do podobnych sytuacji, czego przykładem z terenu dekanatu Wysocice może być kościół w Chodowie¹¹³. Za tym, że kościół w Uniejowie istniał znacznie przed 1229 r. przemawiają dwie przesłanki. Pierwszą z nich jest XV-wieczne wezwanie kościoła

---

¹⁰³ Wydaje się, że w sytuacji gdy wieś posiadająca kościół oddawała dziesięcinę nie własnemu plebanowi, lecz innej instytucji kościelnej, to owa instytucja jest starsza – *W i ś n i o w s k i*, jw. s. 18.

¹⁰⁴ DLB II 34. O datacji wezwania patrz: *K u m o r*, jw. s. 456.

¹⁰⁵ MPV I 120, 190; II 320.

¹⁰⁶ *W i ś n i o w s k i*, jw. s. 23.

¹⁰⁷ MPV I 190; II 320, 390, 407.

¹⁰⁸ DLB II 34-35.

¹⁰⁹ KDM II 41.

¹¹⁰ Tamże s. 270.

¹¹¹ DLB III 16.

¹¹² KDM II 13-14.

¹¹³ Kościół w Chodowie powstał w 1381 r. (KDM III 338), zaś bożogrobcy przejęli go dopiero w 1404 r. (MPH II 891).

uniejewskiego Świętego Wita¹¹⁴. Kult tego świętego należy wiązać z pierwszym okresem wpływów Kościoła czeskiego w Polsce. Był on zatem szczególnie popularny w X-XII w., potem zaczął stopniowo zanikać¹¹⁵.

Na wczesną datację kościoła w Uniejowie wskazuje również jego uposażenie. W XIV w. odnotowano je raz w wysokości 13 grzywien¹¹⁶ i cztery razy w wysokości 14 grzywien¹¹⁷. Było to uposażenie znacznie wykraczające ponad przeciętną. W tej sytuacji kościół w Uniejowie możemy datować na XII w.

Dokładny czas powstania kościoła w Mogile nie jest znany. Wydaje się jednak, że został on wzniesiony jeszcze przed sprowadzeniem do tej wsi zakonu cystersów, to znaczy przed 1225 lub 1226 r.¹¹⁸ Świadczy o tym dokument z 1266 r., w którym biskup Prandota stwierdza, że klasztor został ufundowany przez biskupa Iwona Odrowąża obok kościoła Świętego Bartłomieja (Nos Prandotha, [...] notum esse volumus, tam presentis temporis, quam futuri, quod per venerabilem felicis recordationis antecessorem nostrum Yvonem episcopum claustrum ordinis grisei in honore sanctae virginis Mariae est fundatum in loco, qui dicitur Mogyla, super capellam ibidem per antecessores nostros fundatam in honore sancti Bartholomaei, [...])¹¹⁹. Można przypuszczać, że jeżeli kościół istniał już w czasie powstawania klasztoru, musiał być zbudowany odpowiednio wcześniej. Za takim rozumowaniem przemawia również to, że wspomniany wyżej dokument biskupa Prandoty, określając uposażenie kościoła Świętego Bartłomieja, wymienia w jego ramach dziesięciny z czterech wsi¹²⁰. Możemy przypuszczać, że owe wsie nie tylko płaciły dziesięciny na rzecz świątyni mogilskiej, ale również należały do jej okręgu parafialnego. Przypuszczenie to jest tym bardziej uzasadnione, że sprawowanie przez plebana kościoła w Mogile *cura animarum* nad wspomnianymi czterema wsiami jest poświadczona dla roku 1266¹²¹. Istnienie w początkach XIII w. kościoła o określonym okręgu dziesięcinnym – a prawdopodobnie również parafialnym – pozwala nam przypuszczać, że powstał on jeszcze w XII w. Początkowo kościół Świętego Bartłomieja był zupełnie niezależny od zakonu cystersów, jednak od 1266 r.

¹¹⁴ DLB III 16.

¹¹⁵ S z a f r a n, jw. s. 77.

¹¹⁶ MPV I 120.

¹¹⁷ Tamże s. 191; II 320, 390, 407.

¹¹⁸ Rok 1225 podają: „Rocznik krótki” (MPH II 802), „Rocznik Sędziwoja” (MPH II 877) oraz różne katalogi biskupów krakowskich (MPHn X z. 2 s. 59, 92, 112); datę 1226 podaje „Rocznik kapitulny” (MPH II 802).

¹¹⁹ KMog 23. Długosz podaje na ten temat nieco inne informacje twierdząc, że to kościół został zbudowany w pobliżu klasztoru (DLB II 34).

¹²⁰ KMog 23.

¹²¹ Tamże.

świątynia ta została przyłączona do konwentu mogińskiego wraz ze wszystkimi dochodami, a zakonnicy otrzymali prawo sprawowania w niej *cura animarum* nad mieszkańcami wsi wchodzących do okręgu kościelnego. Jednak ze względu na regułę zakonu z posługi duszpasterskiej wyłączono sakramenty chrztu i ślubu, które miał sprawować inny duchowny (*capellanus*) wybrany przez opata i braci¹²².

Pierwszą wzmiankę o kościele parafialnym w Niedźwiedziu posiadamy dopiero z roku 1326. Jest ona zawarta w spisach dziesięciny papieskiej¹²³. Wydaje się jednak, że kościół w tej miejscowości ma dużo starszą metrykę. Przemawia za tym cały zespół przesłanek. Sama miejscowość należy do stosunkowo starych. Co prawda pierwsza wzmianka o niej pochodzi z 1279 r.¹²⁴, ale już we wczesnym średniowieczu istniała tu osada otwarta¹²⁵. Ponadto Długosz w swych „Rocznikach” podaje, że już w 1225 r. miejscowość ta istniała¹²⁶. Dawności wsi dowodzi również fakt położenia jej przy drodze prowadzącej z Krakowa na północ. Co prawda trakt ten znamy dopiero z końca XVI w., ale niewątpliwie istniał on znacznie wcześniej, nabierając znaczenia tranzytowego już w XIII w.¹²⁷ Również duża gęstość zaludnienia, wynosząca w XIV w. 22 osoby na km kw.¹²⁸, sugeruje wczesne ukształtowanie się miejscowości Niedźwiedź, a co za tym idzie, stwarza potencjalną możliwość utworzenia tu kościoła zaspokajającego potrzeby dużej liczby ludności. Innymi przesłankami, które w bardziej konkretny sposób wskazują na dawność kościoła w Niedźwiedziu, są czynniki związane z samą parafią. Należą do nich: wezwanie kościoła, jego uposażenie, wielkość okręgu parafialnego i wreszcie sprawa rezydowania w tej parafii dwóch plebanów w XIV i XV w. Wezwanie kościoła – święty Wojciech¹²⁹ – jest charakterystyczne dla wczesnych fundacji, dokonywanych najpóźniej do połowy XIII w.¹³⁰ Uposażenie kościoła w Niedźwiedziu wynosiło w XIV w. 11-11,5 grzywny¹³¹, a więc wyraźnie powyżej śred-

¹²² Tamże.

¹²³ MPV I 121.

¹²⁴ KDKK I 108, 112.

¹²⁵ Dąbrowska, jw. s. 240-241.

¹²⁶ Długosz. *Annales* ks. 6 s. 303, 305.

¹²⁷ B. Wyrozumska. *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku*. Kraków 1977 s. 65-66. Prace Komisji Nauk Historycznych nr 41.

¹²⁸ Ładogórska, jw. s. 202.

¹²⁹ Znamy je dopiero z 1618 r. – *Visitatio externa decanatus ... Skalensis ... per R. D. Joannem Foxium ... anno 1618 peracta*. AM nr 40 f. 83^r.

¹³⁰ Kumor, jw. s. 457.

¹³¹ MPV I 121, 191; II 321, 390, 407.

niej. Okręg parafialny liczył w XV w. 5 miejscowości¹³², wydaje się jednak, że liczba podana przez Długosza jest zanizona. Pod koniec XVI w. parafia ta obejmowała bowiem 9 miejscowości¹³³. Ponieważ wschodnia część dekanatu została wcześniej zasiedlona¹³⁴, a poza tym już w XIV w. parafia w Niedźwiedziu była dosyć gęsto zaludniona¹³⁵, wydaje się mało prawdopodobne, by po XV w. powstały tu aż 4 nowe wsie. Hipotezę taką potwierdza również fakt, iż jedna z wsi parafii niedźwiedzkiej, wymieniona dopiero przez „wizytację radziwiłłowską”, już w 1485 r. była w pełni ukształtowaną osadą¹³⁶. Możemy zatem przypuszczać, że również w XV w. okręg parafialny kościoła w Niedźwiedziu był większy od przeciętnego.

Dodatkowym czynnikiem, który może wskazywać na wczesną metrykę parafii, jest sprawa rezydowania przy kościele dwóch plebanów¹³⁷. W Niedźwiedziu obecność dwóch plebanów mamy udokumentowaną dla lat 1326, 1327, 1350/51, 1354, 1355¹³⁸, 1410 i 1411¹³⁹.

Biorąc pod uwagę wyżej przedstawione przesłanki, można przyjąć, że kościół w Niedźwiedziu powstał przed połową XIII w. Najpewniej nastąpiło to jeszcze w wieku XII.

Być może XII-wieczną metrykę ma również parafia w Bolechowicach. O samej miejscowości kościelnej wiadomo, że w 1243 r. jej część została przekazana biskupowi krakowskiemu Prandocie przez księcia Bolesława Wstydliwego¹⁴⁰. Nie znamy właściciela drugiej części wsi w tym czasie. Wiemy jedynie, że w XV w. cała miejscowość należała do biskupstwa krakowskiego¹⁴¹. Trudno ustalić, kto i kiedy ufundował kościół w tej miejscowości. Wiele wskazuje na to, że powstał on dosyć wcześnie. Uwagę zwraca przede wszystkim znane z XV w. wezwanie kościoła – Święty Piotr¹⁴². Jest ono charakterystyczne dla terenów misyjnych. Na ziemiach polskich odnosi się je do XI i XII w.¹⁴³

¹³² DLB I 69, 147, 539; II 47.

¹³³ Wizytacja radziwiłłowska f. 9.

¹³⁴ P o n i e w o z i k, jw. s. 21-22.

¹³⁵ Ł a d o g ó r s k i, jw. s. 202.

¹³⁶ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257-1506*. T. 3. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1882 s. 627-629 (dalej: KDMK).

¹³⁷ W i ś n i o w s k i, jw. s. 23.

¹³⁸ MPV I 121, 191; II 321, 390, 407.

¹³⁹ Acta officialia vol. 4. AKM f. 3', 28, 61', 132', 138', 143.

¹⁴⁰ KDKK I 34.

¹⁴¹ DLB II 29.

¹⁴² Tamże.

¹⁴³ K u m o r, jw. s. 441.

Wczesną metrykę parafii bolechowickiej sugeruje również jej uposażenie. W XIV w. jeden raz oszacowano je na 10¹⁴⁴, a cztery razy na 13 grzywien¹⁴⁵. Za każdym razem była to suma wykraczająca ponad przeciętną (o dwie do pięciu grzywien). Znacznie, bo dwukrotnie, wykraczała ponad przeciętną wielkość okręgu parafialnego. W XV w. kościół bolechowicki obejmował posługą duszpasterską mieszkańców 10 miejscowości¹⁴⁶. Stan ten nie uległ zmianie również w XVI w.¹⁴⁷, co może sugerować, że akcja osadnicza zakończyła się na tym terenie stosunkowo wcześnie. Ponadto w XIV w. parafia ta była dosyć gęsto zaludniona – w granicach 25 osób na km² – przez co stanowiła zupełny wyjątek w południowo-zachodniej części dekanatu, gdzie zaludnienie rzadko przekraczało 15 osób na km kw.¹⁴⁸

Można zatem przypuszczać, że Bolechowice były ośrodkiem starym, w którym kościół parafialny mógł pojawić się dosyć wcześnie, być może jeszcze w XII w., na co wskazuje jego wczesne wezwanie, duży okrąg parafialny i wysokie uposażenie.

Do grona najstarszych kościołów możemy zatem zaliczyć świątynie w Giebułtowie, Gołczy, Imbramowicach, Miechowie, Mogile, Prandocinie, Szreniawie, Więclawicach, Tczycy i Uniejowie oraz najprawdopodobniej w Bolechowicach i Niedźwiedziu. Daje to łączną liczbę 12 kościołów, co stanowi dokładnie 30% w stosunku do 40 świątyń jakie powstały na terenie dekanatu wysocickiego do końca XV w.

Po naniesieniu tych miejscowości na mapę okaże się, że w początkowym okresie parafie lokowały się w górnym i środkowym biegu Szreniawy, w górnym biegu Dłubni i w bezpośredniej bliskości Krakowa. W sumie takie położenie przypomina nieco półksiężyc z wybrzuszeniem skierowanym na wschód. W środku tego wybrzuszenia znajdowała się wieś Prandocin, która stała się pierwotną siedzibą dziekana. W okresie późniejszym pas tych miejscowości utworzył wschodnią i południową – a także w części północną – granicę dekanatu (patrz mapa nr 1).

---

¹⁴⁴ MPV I 121.

¹⁴⁵ Tamże s. 192; II 321, 391, 407.

¹⁴⁶ DLB I 7, 97, 254; II 8, 29-30.

¹⁴⁷ Wizytacja radziwiłłowska f. 22.

¹⁴⁸ Ł a d o g ó r s k i, jw. s. 202.

KOŚCIOŁY POWSTAŁE W LATACH 1201-1325

Podobnie jak w wypadku kościołów fundowanych do roku 1200 również dla lat 1201-1325 dysponujemy niewielką bazą źródłową. Nie pozwala ona na dokładne ustalenie czasu powstania poszczególnych kościołów. Szczególnie dotyczy to kościołów starszych. Z tego też powodu dolną cezurę przyjętą dla tego okresu należy uważać za datę umowną.

Postaramy się tu określić czas powstawania poszczególnych kościołów z uwzględnieniem ich chronologicznego następstwa. Należy jednak pamiętać o hipotetyczności większości dociekań, tym większej, im wcześniejszego dotyczą okresu.

W pierwszych dziesięcioleciach XIII w. powstał najpewniej kościół w Wysocicach. Taką opinię wyrażają historycy sztuki badający budynek tej świątyni¹⁴⁹, choć nie wykluczają oni wcześniejszej, XII-wiecznej datacji¹⁵⁰.

Przesłanki zawarte w źródłach pisanych nie ułatwiają bliższego określenia czasu powstania kościoła w Wysocicach. Co najwyżej nie sprzeciwiają się one wyżej zaprezentowanej datacji. Posiadamy dane z XIV w. dotyczące uposażenia parafii. Wynosiło ono stale 11,5 grzywny¹⁵¹. Okręg parafialny Wysocic obejmował w XV w. 4 miejscowości¹⁵². Nie jest to liczba wysoka, ale możemy przypuszczać, że w początkach XIV w. parafia ta obejmowała większą ilość wsi. W okręg parafialny wchodziła prawdopodobnie także część powstałej przed 1346 r. parafii w Czaplach Wielkich¹⁵³. Na uwagę zasługuje także sposób uiszczania dziesięciny przez wsie należące do parafii. W czasach Długosza 3 z nich odprowadzały całą dziesięcinę na rzecz własnego plebana. Czwarta wieś oddawała plebanowi wysocickiemu dziesięcinę z folwarku, który (tak jak cała wieś) należał do klasztoru szczyrzyckiego¹⁵⁴. W tym czasie kościół nosił wezwanie Świętego Mikołaja¹⁵⁵, które nie podważa przyjętej wyżej datacji¹⁵⁶.

¹⁴⁹ T o m a s z e w s k i, jw. s. 164.

¹⁵⁰ Taką opinię wyraża T. Dobrowolski, choć za bardziej prawdopodobną datację przyjmuje początek XIII w. – patrz: T e n ż e. *Kościół Świętego Mikołaja w Wysocicach. Ze studiów nad architekturą i rzeźbą romańską w Polsce*. „Studia do dziejów sztuki w Polsce” 4:1931 z. 1 s. 25 oraz: t e n ż e. *Posąg Matki Boskiej w Wysocicach. Przyczynek do dziejów rzeźby romańskiej w Polsce*. „Folia Historiae Artium” 10:1974 s. 48.

¹⁵¹ MPV I 121, 191; II 320, 390, 407.

¹⁵² DLB II 31.

¹⁵³ Wskazywałby na to spadek wysokości opłat świętopietrza wnoszonych przez kościół wysocicki po utworzeniu pobliskiej parafii w Czaplach Wielkich – porównaj rachunki świętopietrza MPV I 372, 380, 393 oraz MPV II 192, 201, 210-211, 220, 230, 239, 248, 256-257, 265, 272, 280-281, 288, 295.

¹⁵⁴ DLB II 31.

¹⁵⁵ Tamże.

Trudna do ustalenia jest data czy choćby przybliżony czas powstania parafii w Minodze. Możemy jedynie przypuszczać, że nastąpiło to dosyć wcześnie. Pierwsza wzmianka o samej miejscowości pochodzi z roku 1262 i dotyczy nadania klasztorowi klarysek skalskich części wsi Minoga¹⁵⁷. Możemy zatem sądzić, że osada ta ukształtowała się dosyć wcześnie, co potwierdzałyby duża gęstość zaludnienia na terenie późniejszej parafii¹⁵⁸.

Spośród czynników przemawiających za dosyć wczesnym ukształtowaniem się parafii w Minodze na czoło wysuwa się niezwykle wysokie uposażenie kościoła w tejże miejscowości w XIV w. Wynosiło ono niezmiennie 22,5 grzywny¹⁵⁹, tzn. prawie trzykrotnie więcej niż średnia dla dekanatu Wysocice. Tak wysokie uposażenie kościoła w Minodze było zapewne wynikiem uiszczania dziesięciny przez większość wsi należących do tej parafii na rzecz własnego plebana. Na łączną liczbę 6¹⁶⁰, aż 4 wsie w całości (w tym wieś kościelna) i część piątej postępowały w ten sposób¹⁶¹. Fakt ten zdaje się przemawiać za wczesnym powstaniem parafii w Minodze¹⁶².

Jak już wyżej zaznaczono, okręg parafialny Minogi liczył w XV w. 6 miejscowości, przez co nieznacznie przewyższał średnią. Ilość wsi nie zmieniła się również w XVI w.¹⁶³ Świadczy to o tym, że parafia powstała na terenie gęsto zasiedlonym, na którym proces osadniczy był już w zasadzie ustabilizowany. Przemawia za tym stosunkowo duże zaludnienie parafii liczącej w XIV w. około 1050 mieszkańców, co przy 36 km kw. powierzchni dawało znaczną gęstość zaludnienia szacowaną na 29 osób na km kw.¹⁶⁴

Uwzględniając przedstawione wyżej przesłanki, a więc niezwykle wysokie uposażenie, stosunki dziesięcinne, średniej wielkości okręg parafialny i znaczną liczbę mieszkańców, możemy uznać, że parafia w Minodze powstała jako wynik fundacji z pierwszej połowy XIII w. Być może datację tego kościoła należałoby przesunąć nawet na wiek XII, jednak ze względu na brak dodatkowych przesłanek przypuszczenie takie nie może być potwierdzone.

¹⁵⁶ K u m o r, jw. s. 459.

¹⁵⁷ KDM I 71.

¹⁵⁸ W XIV w. wynosiła ona 29 osób na 1 km² – Ł a d o g ó r s k i, jw. s. 202.

¹⁵⁹ MPV I 121, 191; II 321, 390, 407.

¹⁶⁰ DLB I 237; II 42-43.

¹⁶¹ Były to: Minoga, Nowa Wieś, Przybysławice, Sobiesęki i część wsi Rzeplin, o której Długosz podaje dwie różne informacje: raz, że płaci własnemu plebanowi (DLB II 42), drugi, że odbiorcą dziesięciny jest krakowski oltarz Świętego Leonarda, zaś pleban z Minogi ma jedynie część opłat (DLB I 237).

¹⁶² W i ś n i o w s k i, jw. s. 18-19.

¹⁶³ Wizytacja radziwiłłowska f. 34⁷.

¹⁶⁴ Ł a d o g ó r s k i, jw. s. 202.

XIII-wieczną (choć nie wykluczone, że wcześniejszą) metrykę ma także kościół w Sieciechowicach. Jedną z przesłanek sugerujących jego wczesne powstanie jest przede wszystkim wysokie uposażenie parafii. W XIV w. znacznie przekraczało ono średnią, wynosząc stale 13,5 grzywny¹⁶⁵. Suma ta stawiała kościół w Sieciechowicach na czwartym miejscu w gronie najbogatszych parafii dekanatu. Również stosunki dziesięcenne usprawiedliwiają wczesną datację. Spośród 4 miejscowości należących do parafii sieciechowickiej¹⁶⁶, dwie (w tym same Sieciechowice) płaciły rokrocznie całą dziesięcinę własnemu plebanowi¹⁶⁷, zaś trzecia czyniła to co dwa lata¹⁶⁸. Takie nagromadzenie przez plebana dziesięcin z większości wsi zdaje się charakteryzować kościół o wczesnej metryce¹⁶⁹.

Okręg parafialny Sieciechowic obejmował w XV w. tylko 4 miejscowości, warto jednak zauważyć, że podobne co do wielkości (a nawet mniejsze) okręgi posiadały parafie, o których możemy sądzić, że powstały bardzo wcześnie¹⁷⁰. Czynnikiem, który nie sprzeciwia się wczesnej datacji tego kościoła, jest znane nam z XV w. wezwanie, zanotowane przez Długosza – Święty Andrzej¹⁷¹.

Najprawdopodobniej jeszcze przed połową XIII w. wieś Raciborowice została przekazana krakowskiemu kościołowi katedralnemu. Świadczy o tym dokument Bolesława Wstydlivego z 1273 r. Wynika z niego, że aktu darowizny dokonał nie znany nam z imienia syn Racibora na wiele lat przed wystawieniem dokumentu księcia Bolesława. Żona darczyńcy żyła jeszcze w 1273 r., co pozwala przyjąć przedstawioną wyżej datację¹⁷². Z późniejszych przekazów wiemy, że patronat kościoła w Raciborowicach należał do kapituły krakowskiej¹⁷³. Również dziesięcinę z tej wsi pobierała przykatedralna prebenda zwana „Raciborowska”¹⁷⁴. Sugeruje to, że fundacja kościoła w Raciborowicach była wynikiem inicjatywy katedry krakowskiej, a zatem mogła nastąpić dopiero po przejściu wsi przez kościół katedralny. Jeżeli tak było, fundacja nie mogła być zbyt odległa w czasie od chwili przejścia wsi. Świadczą o tym liczne przesłanki. Przede wszystkim zwraca uwagę bardzo duży okręg parafial-

¹⁶⁵ MPV I 120, 191; II 320, 390, 407.

¹⁶⁶ DLB II 38.

¹⁶⁷ Były to: Sieciechowice i Lesieniec.

¹⁶⁸ W ten sposób postępowała wieś Grzegorzewice.

¹⁶⁹ W i ś n i o w s k i, jw. s. 18-19.

¹⁷⁰ Np. parafia w Uniejowie obejmowała w XV w. 2,5 miejscowości, Wysocice – 4, Tczyca – 4,5.

¹⁷¹ DLB II 38.

¹⁷² KDCK I 97.

¹⁷³ DLB II 58.

¹⁷⁴ Tamże.

ny. Długosz zaliczył do niego 13 miejscowości¹⁷⁵. W XVI w. obejmował on 12 miejscowości¹⁷⁶. W obu wypadkach była to liczba bardzo duża, 2,5-krotnie przekraczająca średnią. Ponadto w XIV w. parafia liczyła około 1530 mieszkańców, zajmując pod tym względem trzecie miejsce w dekanacie¹⁷⁷. XIV-wieczne uposażenie parafii wykraczało nieco ponad przeciętną. Wynosiło z reguły 9 grzywien¹⁷⁸ (raz tylko odnotowano je w wysokości 7 grzywien i 16 skojców)¹⁷⁹. Wezwanie kościoła – Święta Małgorzata¹⁸⁰ – należało do stosunkowo wczesnych. Spotykamy je od końca XII w., choć najczęściej nadawano je kościołom XIV-wiecznym¹⁸¹.

Z bardzo podobną sytuacją mamy do czynienia w miejscowości Zielonki sąsiadującej z Raciborowicami. Podobnie, jak w poprzednim przypadku została ona prawdopodobnie przed połową XIII w. przyłączona do kapituły krakowskiej. Wniosek taki oparty jest na informacji z roku 1260, mówiącej o śmierci kanonika Wojciecha. On to za swojego życia dokonał wspomnianego przyłączenia wsi¹⁸². Również w tym wypadku odbiorcami dziesięciny z większości wsi należących do parafii w Zielonkach były różne prebendy krakowskie¹⁸³, zaś prawo patronatu nad kościołem należało do kapituły krakowskiej¹⁸⁴.

Także w sytuacji Zielonek wielkość okręgu parafialnego i uposażenie kościoła świadczą – choć nie tak wyraźnie – o dosyć wczesnym powstaniu. W XV w. w skład parafii w Zielonkach wchodziło 8 miejscowości¹⁸⁵ (tzn. prawie dwukrotnie więcej niż wynosiła średnia dla całego dekanatu). XIV-wieczne uposażenie parafii szacowano stale na 8 grzywien¹⁸⁶.

W tej sytuacji powstanie kościołów w Raciborowicach i Zielonkach należałoby uznać za wynik fundacji z pierwszej połowy XIII w.

¹⁷⁵ Tamże s. 58-60.

¹⁷⁶ Wizytacja radziwiłowska f. 255'.

¹⁷⁷ Ł a d o g ó r s k i, jw. s. 202.

¹⁷⁸ MPV I 192; II 322, 391, 407.

¹⁷⁹ MPV I 122.

¹⁸⁰ DLB II 58.

¹⁸¹ K u m o r, jw. s. 464.

¹⁸² MPH II 807; MPHn V 89.

¹⁸³ DLB I 133, 202; II 147-148.

¹⁸⁴ DLB II 147. Wizytacja radziwiłowska (f. 12') podaje patronat Akademii Krakowskiej. Przekazanie prawa patronatu na rzecz Uniwersytetu nastąpiło w 1513 r., o czym informuje wizytacja 1748 r. (Visitatio ecclesiarum... in decanatu Scalensi... Andreae Załuski episcopi cracoviensis... anno Domini 1748 inchoata. AM nr 29 s. 98).

¹⁸⁵ DLB I 133, 202; II 147-148.

¹⁸⁶ MPV I 122, 193; II 322, 391, 407.

Pierwsze wzmianki o parafii w Modlnicy posiadamy dopiero z 1326 r. Zawarte są one w spisach dziesięciny papieskiej¹⁸⁷. W okresie późniejszym kościół ten występuje również w spisach świętopietrza¹⁸⁸. Wydaje się jednak, że powstanie kościoła w Modlnicy należy odnieść do XIII w. Takie przypuszczenie sugeruje wezwanie kościoła. W XV w. brzmiało ono – Święty Wojciech¹⁸⁹. Ponieważ kult tego świętego szerzył się w Małopolsce do czasu kanonizacji Świętego Stanisława (tzn. do roku 1253)¹⁹⁰, możemy domniemywać, że kościół w Modlnicy powstał odpowiednio wcześniej. Za czynnik umożliwiający wczesne datowanie można uznać również mieszczący się w granicach średniej okręg parafialny, który w XV w. obejmował 6 miejscowości¹⁹¹. Spośród nich tylko wieś parafialna oddawała w całości dziesięcinę własnemu plebanowi¹⁹².

Nieco poniżej średniej kształtowało się uposażenie kościoła. W XIV w. notowano je stale w wysokości 6 grzywien¹⁹³. Uwzględniając przedstawione wyżej przesłanki można przypuszczać, że kościół w Modlnicy powstał jeszcze w XIII w. Brak innych danych źródłowych utrudnia ustalenie bliższych ram chronologicznych jego powstania.

Zapewne między 1257 a 1259 r. Bolesław Wstydlivy przeniósł z Zawichostu do Grodziska nad rzeką Prądnik zakon klarysek¹⁹⁴. Najprawdopodobniej wraz z budową nowego konwentu wzniesiono również kościół przyklasztorny. Wydaje się jednak, że nie spełniał on funkcji parafialnych¹⁹⁵. Powstanie kościoła parafialnego należy raczej wiązać z lokacją miasteczka Skała. Nastąpiła ona z inicjatywy klarysek w roku 1267, niedaleko Grodziska¹⁹⁶. Kościół w tej nowo powstałej miejscowości erygowano zapewne w kilka lat później¹⁹⁷.

---

¹⁸⁷ MPV I 123.

¹⁸⁸ Tamże s. 193, 299, 372, 380; II 192, 201, 211, 220, 230, 239, 248, 257, 265, 272, 281, 288, 295, 323, 391, 407.

¹⁸⁹ DLB II 28.

¹⁹⁰ K u m o r, jw. s. 457.

¹⁹¹ DLB II 7, 19, 29. Dwóch wsi nie da się zidentyfikować.

¹⁹² Tamże s. 29. Pozostałe wsie płaciły różnym odbiorcom z terenu Krakowa (tamże II 19, 29). W dwóch wypadkach Długosz nie podaje informacji na temat odbiorcy dziesięciny (tamże I 7, 29).

¹⁹³ MPV II 123, 193; II 323, 391, 407.

¹⁹⁴ B. W ł o d a r s k i. *Salomea królowa halicka*. „Nasza Przeszłość” 5:1957 s. 76.

¹⁹⁵ K i r y k. *Zarys dziejów osadnictwa* s. 81.

¹⁹⁶ KDM I 90.

¹⁹⁷ O zbieżności lokacji miejskich z fundacją kościołów patrz: S z a f r a n, jw. s. 97-98; W i ś n i o w s k i, jw. s. 24.

Parafia skalska odnotowana jest po raz pierwszy w roku 1326, w spisach dziesięciny papieskiej¹⁹⁸. W ciągu całego XIV w. uposażenie jej szacowano na 3 grzywny¹⁹⁹, a więc znacznie poniżej średniej. Kościół nosił znane nam z Długoszowego *Liber beneficiorum* wezwanie Świętego Mikołaja²⁰⁰. Do okręgu parafialnego Skąły należała tylko jedna miejscowość – Skąła²⁰¹, wskutek czego kwalifikowała się ona do grona nielicznych w dekanacie wysocickim parafii obejmujących jedną osadę.

Przedstawione wyżej czynniki, tzn. uposażenie, wezwanie i wielkość okręgu parafialnego zdają się potwierdzać wniosek o założeniu kościoła skalskiego w okresie lokacji miasta. Również fakt sprawowania przez klaryski patronatu nad kościołem w Skale²⁰², sugeruje taką możliwość. Skoro bowiem one lokowały miasto, to logiczne wydaje się połączenie tego wydarzenia z fundacją kościoła, którego patronat posiadały w okresie późniejszym.

Pierwsza wzmianka o parafii w Białym Kościele pochodzi z roku 1326²⁰³. Możemy jednak przypuszczać, że powstała ona wcześniej. W XV w. na łączną liczbę 6 miejscowości tworzących parafię w Białym Kościele²⁰⁴ aż 5 (w tym wieś parafialna) odprowadzało dziesięcinę na rzecz krakowskiego kościoła Wszystkich Świętych²⁰⁵. Taki sposób uiszczania dziesięciny może wskazywać na to, że parafia powstała później niż kościół Wszystkich Świętych²⁰⁶. Ponieważ świątynię krakowską erygowano w końcu XII lub na początku XIII w.²⁰⁷, fundację parafii w Białym Kościele należy odnieść na okres odpowiednio późniejszy. Z pozostałych przesłanek trudno wywnioskować ile czasu upłynęło od chwili powstania kościoła Wszystkich Świętych do momentu erekcji interesującej nas parafii. W skład parafii w Białym Kościele w XV w. wchodziło 6 miejscowości. Jest to liczba nieco wykraczająca ponad średnią, co mogłoby sugerować wczesną metrykę kościoła, ale podobne okręgi parafialne posiadały zarówno kościoły bardzo stare (np. Giebułtów), jak i stosunkowo późne (np. Iwanowice). Wezwanie kościoła – Święta Maria Magdalena²⁰⁸ –

¹⁹⁸ MPV I 122.

¹⁹⁹ Tamże s. 122, 193; II 323, 391, 407.

²⁰⁰ DLB II 63.

²⁰¹ Tamże; wizytacja radziwiłłowska f. 31.

²⁰² DLB II 63.

²⁰³ MPV I 123.

²⁰⁴ DLB II 7, 51-53.

²⁰⁵ Tamże.

²⁰⁶ Patrz przypis nr 103.

²⁰⁷ W y r o z u m s k i. *Kraków do schyłku wieków średnich*. W: *Dzieje Krakowa*. T. 1. Kraków 1992 s. 123.

²⁰⁸ DLB I 51.

należało do „neutralnych” chronologicznie. Stosowano je począwszy od XI w., choć największa liczba kościołów noszących to wezwanie powstała w XIII-XV w.²⁰⁹ Uposażenie kościoła w Białym Kościele wynosiło w XIV w. 3 grzywny²¹⁰, co powodowało, że świątynia ta należała do grona niezbyt bogatych. Dochody parafii w Białym Kościele były dokładnie takie same, jak kościoła w Skale. Może to wskazywać, że oba kościoły powstały w tym samym okresie. Wydaje się zatem, że początki świątyni w Białym Kościele możemy datować na drugą połowę XIII w.

Najpewniej na przełomie XIII i XIV w. (być może jeszcze w XIII w.) powstał kościół w Raclawicach. Pierwsze wzmianki o nim, jak i o samej miejscowości zawarte są w spisach dziesięciny papieskiej i świętopietrza²¹¹. Za przedstawioną wyżej datacją przemawiają przede wszystkim trzy główne przesłanki: niskie uposażenie, mały okręg parafialny i wezwanie, najczęściej nadawane kościołom powstałym w XV w. Wartość uposażenia znamy dzięki spisom z XIV w. Wynosiło ono stale 3 grzywny²¹², co lokowało Raclawice w gronie parafii dosyć biednych. Wielkość okręgu parafialnego Raclawic znamy dopiero z końca XVI w. Obejmował on wtedy 4 miejscowości²¹³, to jest nieco poniżej średniej. Również wezwanie kościoła – Narodzenie Najświętszej Marii Panny – znamy dopiero z roku 1598²¹⁴. Jak już wyżej zaznaczono, wezwanie to występowało szczególnie często w XIV w., z rzadka tylko pojawiając się wśród kościołów wcześniejszych²¹⁵.

Zagadkowe są losy parafii raclawickiej po roku 1374. Wiemy, że wcześniej została ona przeniesiona do dekanatu nowogórskiego. Nastąpiło to między 1358 a 1373 r.²¹⁶ W roku 1374 odnotowano ją po raz ostatni w spisach świętopietrza²¹⁷, a następnie zniknęła ona ze źródeł do roku 1513²¹⁸. Szczególnie

---

²⁰⁹ K u m o r, jw. s. 463.

²¹⁰ MPV I 122, 193; II 323, 391, 407.

²¹¹ MPV I 122, 193, 298, 380, 392; II 182, 192, 201, 210, 220, 230, 239, 248, 256, 265, 272, 295, 322, 391, 424.

²¹² Tamże I 122, 193; II 322, 391, 424.

²¹³ Wizytacja radziwiłłowska f. 410'.

²¹⁴ Tamże f. 410.

²¹⁵ K u m o r, jw. s. 444.

²¹⁶ W 1358 r. została ona po raz ostatni odnotowana w ramach dekanatu wysocickiego (MPV II 295). Spisy z kilku kolejnych lat nie zachowały się. Kiedy są one znowu uchwyte w 1373 r. parafia raclawicka jest odnotowana wśród kościołów dekanatu Nowa Góra (G r o m n i c k i, jw. s. 332-333).

²¹⁷ Tamże.

²¹⁸ Pojawia się dopiero w rejestrze poborowym z 1513 r. (Regestrum contributionis z 1513 r. f. 42').

zastanawiające jest pominięcie jej przez Długosza. Wydaje się jednak, że autor *Liber beneficiorum* pominął ją (tak jak wiele innych parafii) nie ze względu na zanik kościoła w tej miejscowości, lecz z innych, nie znanych nam powodów²¹⁹. Przemawia za tym fakt występowania w aktach oficjalatu krakowskiego wzmianek o plebanach z Raławic w latach 1410, 1411, 1433, 1437, 1441 i 1443²²⁰. Co prawda nie wiadomo, czy chodzi tu o Raławice należące niegdyś do dekanatu Wysocice, czy też o znacznie starszą parafię położoną na wschód od Miechowa (Raławice Kościuszkowskie). Jednak zapiski z lat 1410 oraz 1441 notują oddzielnie dwóch plebanów z Raławic o różnych imionach. Za pierwszym razem są to Mikołaj i Marek²²¹, za drugim Piotr i Wojciech²²². Możemy zatem przypuszczać, że za każdym razem wymieniano plebanów z obu wsi bez rozróżnienia, o które miejscowości chodzi. Ponadto Długosz nie wymienia w swej *Liber beneficiorum* nie tylko Raławic, ale również wsi należących później do tej parafii. Gdyby parafia raławicka uległa rozpadowi, wsie wchodzące w jej skład najpewniej zostałyby odnotowane w ramach okręgów parafialnych innych miejscowości.

Trzecią wreszcie przesłanką, przemawiającą za tym, że pominięcie przez Długosza Raławic nie oznacza zaniku tej parafii, jest fakt występowania jej w źródłach w początkach XVI w., a więc niedługo po śmierci autora *Liber beneficiorum*. Wzmianki o parafii raławickiej są zamieszczone w latach 1513, 1527 i 1529²²³.

Po 1271 a przed 1326 r. doszło do erygowania kościoła parafialnego w Zadrożu. Miejscowość ta od 1262 r. stanowiła własność klarysek skalskich²²⁴. W 1271 r. przeorysza tego konwentu przekazała ją Janowi z Radoszowa w celu lokowania jej na prawie niemieckim. Dokument poświadczający ten fakt zawiera informację o przekazaniu dwóch łąnów na uposażenie kościoła, który miał być zbudowany w tej wsi (Addimus eciam duos mansos pro dote ecclesie ibidem construende...)²²⁵.

Górną granicę dla czasu powstania parafii możemy ustalić na podstawie spisów dziesięciny papieskiej i świętopietrza. Kościół w Zadrożu występuje w

²¹⁹ S z a f r a n, jw. s. 19.

²²⁰ Acta officialia vol. 4 f. 37', 64, 165', 184; vol. 5 f. 2, 218'; vol. 8 f. 177, 421.

²²¹ Tamże vol. 4 f. 37' i 64.

²²² Tamże vol. 6 f. 308 i vol. 8 f. 177.

²²³ Regestrum contributionis z 1513 r. f. 42'; Regestrum contributionis z 1527 r.; *Księga dochodów beneficjów z 1529 r.* s. 95-96.

²²⁴ KDM I 69, 71, 74.

²²⁵ Tamże s. 99.

nich od samego początku, to znaczy od roku 1326²²⁶. Dlatego też 1326 r. możemy uznać za *terminus ante quem*. Z braku innych informacji trudno ustalić bliższe ramy chronologiczne powstania kościoła w Zadrożu. Analiza wielkości okręgu parafialnego (2 wsie)²²⁷, uposażenia (od 2 grzywien i 1 skojca do 3 grzywien)²²⁸ i wezwania kościoła (Święty Marcin²²⁹ – popularne w całym średniowieczu, szczególnie w okresie późniejszym)²³⁰ potwierdza jedynie ustalone wyżej ramy chronologiczne erekcji kościoła.

Dużo precyzyjniej można datować czas powstania kościoła w Iwanowicach. Według Długoszewego *Katalogu biskupów krakowskich* erygował go biskup krakowski Prokop²³¹. Informacja ta zdaje się zasługiwać na zaufanie, wygląda bowiem na to, że Długosz spisał ją z jakiegoś dokumentu²³². Okres pontyfikatu biskupa Prokopa obejmuje lata 1292/93-1295²³³. Na ten też czas można datować powstanie interesującego nas kościoła. Erekcja świątyni nastąpiła na prośbę dziedzica wsi. Ponadto biskup Prokop uposażył nowo powstały kościół dziesięcinami ze stołu biskupiego²³⁴. Takie same informacje zamieszcza również Szymon Starowolski w swym dziele pod tytułem *Vita Antistitum Cracoviensium*²³⁵.

Kościół iwanowicki nosił znane z późniejszych przekazów wezwanie Wszystkich Świętych²³⁶ i obejmował spory, bo liczący 6 miejscowości, okręg parafialny²³⁷. Uposażenie świątyni wynosiło w XIV w. 2 grzywiny²³⁸, co lokowało Iwanowice wśród biednych parafii, o dochodach znacznie poniżej średniej.

Pierwsza pewna wzmianka o istnieniu kościoła w Sąspowie pochodzi z 1326 r. Jest ona zawarta w spisach dziesięciny papieskiej. Również w okresie późniejszym parafia ta jest w miarę regularnie odnotowywana przez spisy dziesięciny papieskiej i świętopietrza (brakuje jej jedynie w spisach świętopietrza z lat 1353 i 1356-1358)²³⁹. Czas powstania kościoła w Sąspowie można okre-

²²⁶ MPV I 121.

²²⁷ DLB II 47-48.

²²⁸ MPV I 121, 192; II 321, 391, 407.

²²⁹ Wizytacja radziwiłłowska f. 53.

²³⁰ K u m o r, jw. s. 455.

²³¹ MPHn X z. 2 s. 183.

²³² Tamże przypis 521.

²³³ J. W y r o z u m s k i. *Prokop*. PSB XXVIII 484.

²³⁴ MPHn X z. 2 s. 183.

²³⁵ Kraków 1655 s. 73.

²³⁶ Znamy je dopiero z 1598 r. (wizytacja radziwiłłowska f. 34').

²³⁷ DLB I 134-135, 206, 208; II 111-112.

²³⁸ MPV I 123, 193; II 323, 391, 407.

²³⁹ Tamże I 122, 192, 299, 372, 380, 399; II 187, 192, 211, 220, 230, 239, 248, 256, 272,

ślić na okres niewiele wcześniejszy od daty pojawienia się pierwszych wzmianek źródłowych. O istnieniu sfałszowanego dokumentu erekcyjnego datującego to wydarzenie na 30 IX 1314 r. informuje ksiądz J. Wiśniewski²⁴⁰. Nie cytuje on jednak owego dokumentu ani nie podaje miejsca z jakiego go zaczerpnął. W związku z tym trudno ustalić, w jakim okresie dokument ów powstał. Wydaje się jednak, że podana w nim data erekcji kościoła sąspowskiego jest prawdopodobna. Potwierdzają ją przesłanki pomocnicze. Jedną z nich jest uposażenie kościoła w XIV w. Wynosiło ono wtedy 2 grzywny²⁴¹, co stanowi zaledwie jedną czwartą średniej sumy dochodów kościołów dekanatu Wysocice²⁴². Kolejną przesłanką jest niewielki okręg parafialny, liczący w XV w. 2 miejscowości²⁴³. Liczba ta nie uległa zmianie również w XVI w.²⁴⁴ Także wezwanie kościoła – Święta Katarzyna²⁴⁵ – przemawia za XIV-wiecznymi początkami parafii. Najczęściej było ono nadawane świątyniom w tym właśnie stuleciu²⁴⁶.

Do fundacji z początków XIV w. należy najpewniej zaliczyć parafię w Sułoszowej. Po raz pierwszy pojawia się ona w spisach dziesięciny papieskiej z roku 1326²⁴⁷. Za tym, że erekcja kościoła nastąpiła tu niewiele wcześniej, przemawiają przede wszystkim trzy przesłanki. Pierwszą z nich jest uposażenie szacowane w XIV w. na 2 grzywny²⁴⁸. Była to kwota niewielka, która lokowała parafię w gronie najbiedniejszych. Drugą przesłanką jest okręg parafialny, który obejmował w XV w. tylko jedną miejscowość²⁴⁹. Warto zauważyć, że spośród parafii powstałych przed 1326 r. tylko Sułoszowa i Skała miały tak niewielki okręg parafialny. Ostatnią przesłankę stanowią stosunki dziesięcenne. Według przekazu Długosza dziesięcina pieniężna ze wszystkich łań wsi Sułoszowa była przekazywana biskupowi krakowskiemu²⁵⁰. Świadczyć to może o niezbyt dawnej metryce kościoła, jak i samej miejscowości. Taki sposób płacenia dziesięciny był bowiem charakterystyczny dla miejscowości lokowa-

---

280, 288, 295, 322, 407, 427.

²⁴⁰ *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w olkuskim*. Mariówka 1933 s. 357.

²⁴¹ MPV I 122, 192; II 322, 407, 427.

²⁴² Patrz przypis 53.

²⁴³ DLB I 265; II 62-63.

²⁴⁴ Wizytacja radziwiłłowska f. 26'.

²⁴⁵ DLB II 62.

²⁴⁶ K u m o r, jw. s. 464.

²⁴⁷ MPV I 122.

²⁴⁸ Tamże 122, 192; II 322, 391, 407.

²⁴⁹ DLB II 63.

²⁵⁰ Tamże.

nych na „surowym korzeniu”²⁵¹, a w rejonie wsi Sułoszowa akcja kolonizacyjna była prowadzona w początkach XIV w.²⁵²

Najpewniej także Ulinę należy zaliczyć do parafii powstałych na początku XIV w. Pierwsze wzmianki o kościele podają spisy dziesięciny papieskiej i świętopietrza. Ulina pojawia się w nich od samego początku, tzn. od 1326 r.²⁵³ Za względnie późnym powstaniem parafii przemawiają przesłanki podobne jak w wypadku Sąspowa czy Sułoszowej. Są nimi: niewielki okręg parafialny, niskie uposażenie i późne wezwanie. Okręg parafialny Uliny obejmował w XV w. tylko dwie miejscowości²⁵⁴ i nie uległ zmianie również w XVI stuleciu²⁵⁵.

Uposażenie kościoła w XIV w. było znacznie niższe od przeciętnej i wynosiło 2 grzywny²⁵⁶. Na niezbyt odległą metrykę wskazuje również wezwanie kościoła. Zanotowane przez „wizytację radziwiłłowską” z 1598 r. brzmiało ono – Święta Katarzyna²⁵⁷ i należało ono do wezwań najbardziej „popularnych” w XIV w.²⁵⁸

Parafia w Sławicach po raz pierwszy pojawia się w źródłach z 1326 r.²⁵⁹ Wydaje się, że powstanie kościoła w tej miejscowości należy odnieść na czas bezpośrednio ten rok poprzedzający. Przypuszczenie takie popiera niezwykle niskie uposażenie parafii sławickiej. W XIV w. wynosiło ono tylko 1 grzywnę²⁶⁰, co stanowiło niespełna 1/8 przeciętnej uposażenia²⁶¹ i tylko niespełna 1/22 uposażenia parafii najbogatszej²⁶². Ponadto niewielki okręg parafialny przemawia za stosunkowo późnymi początkami parafii. Wielkość tego okręgu znamy z przekazu Długosza. Obejmował on 2 miejscowości²⁶³. Do 1598 r. nie uległ on zmianie²⁶⁴. Dodatkowym czynnikiem potwierdzającym późne po-

---

²⁵¹ S z a f r a n, jw. s. 97.

²⁵² Do 1324 r. na terenach graniczących z tą parafią rozciągał się dosyć duży kompleks leśny, na którym lokowano wieś Biskupice – później zwaną Jangrot (KDM I 198).

²⁵³ MPV I 121.

²⁵⁴ DLB II 39-40.

²⁵⁵ Wizytacja radziwiłłowska f. 51.

²⁵⁶ MPV I 121, 191; II 321, 390, 407.

²⁵⁷ Wizytacja radziwiłłowska f. 50.

²⁵⁸ K u m o r, jw. s. 464.

²⁵⁹ MPV I 123.

²⁶⁰ MPV I 123, 193; II 323, 427, 434.

²⁶¹ Patrz przypis 53.

²⁶² Najbogatszą parafią dekanatu Wysocice była Minoga. Jej dochody w XIV w. szacowano na 22,5 grzywny.

²⁶³ DLB II 51.

²⁶⁴ Wizytacja radziwiłłowska f. 242.

wstanie parafii może być również stosunkowo niewielkie (jak na dekanat Wysocice) zaludnienie parafii. W połowie XIV w. wynosiło ono 15 osób na km kw.²⁶⁵

Na terenie dekanatu wysocickiego w okresie od 1201 do 1325 r. tworzono parafie przede wszystkim w jego środkowej i zachodniej części. W niewielkim stopniu nowe kościoły powstawały na terenie wcześniej objętym działalnością fundacyjną. Zupełnie brak ich natomiast w północno-zachodniej części dekanatu, która w tym czasie była jeszcze gęsto zalesiona²⁶⁶ (patrz mapa nr 1).

Ogółem powstało w tym czasie 15 nowych parafii, co daje 37,5% wszystkich fundacji kościelnych na terenie dekanatu Wysocice. W połączeniu z kościołami wcześniejszymi stanowi to 67,5%. Możemy zatem stwierdzić, że do roku 1326 ukształtowała się zasadnicza część sieci parafialnej w dekanacie wysocickim. Akcja fundacyjna z następnego okresu miała na celu jedynie uzupełnienie istniejących luk oraz objęcie organizacją parafialną kolonizowanych w XIV w., stosunkowo niewielkich terenów w północno-zachodniej części dekanatu.

KOŚCIOŁY POWSTAŁE PO 1325 ROKU

W porównaniu z okresami wcześniejszymi kościoły erygowane w XIV w. posiadają dużo bogatszą dokumentację źródłową dotyczącą czasu ich powstania. Dzieje się tak za sprawą pojawienia się kompletnych (czy raczej prawie kompletnych) spisów parafii z tego okresu. Są to spisy dziesięciny papieskiej i świętopietrza. Spisy dziesięciny papieskiej zachowały się z lat 1326-1327, a następnie 1350/51, 1354, 1355²⁶⁷. Rejestry świętopietrza posiadamy dla lat 1328, 1335-1337, 1346-1358²⁶⁸ i 1373-1374²⁶⁹. Na podstawie tych spisów możemy w miarę wiernie odtworzyć proces zagęszczania sieci parafialnej w dekanacie Wysocice.

Poszczególne parafie zostaną tu omówione w kolejności pojawiania się we wspomnianych wyżej rachunkach dziesięciny papieskiej i świętopietrza. Należy jednak pamiętać, że od erekcji kościoła do pojawienia się w źródłach czasami mijało wiele lat. Dlatego zawarte w spisach daty będą służyły jedynie jako

---

²⁶⁵ Ł a d o g ó r s k i, jw. s. 202.

²⁶⁶ W pierwszej połowie XIV w. masowo przeznaczano ten teren pod wyrąb (KDM I 198; *Zbiór dokumentów małopolskich*. Wyd. S. Kuraś. Cz. 1. Wrocław 1962 s. 48 (dalej cyt. ZDM); ZDM VIII 345), a następnie lokowano tu wiele nowych wsi, m.in. Jangrot, Wolbrom, Porębę Górną, Porębę Dolną i Chlinę.

²⁶⁷ Patrz przypis 14.

²⁶⁸ Patrz przypis 15.

²⁶⁹ Patrz przypis 16.

terminus ante quem dla ustalenia faktycznego czasu powstania poszczególnych parafii.

Najpewniej w okolicach dolnej cezury czasowej przyjętej dla tej części artykułu – powstał kościół w Smardzowicach. Po raz pierwszy parafia w tej miejscowości została wymieniona w spisach świętopietrza pod rokiem 1328²⁷⁰. Dlatego też czas powstania tej parafii należy odnieść na lata bezpośrednio ten rok poprzedzające.

O tym, że parafia ta ma względnie późną, bo XIV-wieczną metrykę, świadczą również inne przesłanki. Należy do nich m.in. niewielkie uposażenie kościoła. W XIV w. wynosiło ono tylko 1 grzywnę²⁷¹. Innym czynnikiem pozwalającym późno datować powstanie kościoła jest jego wezwanie – Święta Małgorzata²⁷². Najczęściej było ono nadawane świątyniom XIV-wiecznym²⁷³. Również okręg parafialny potwierdza powyższą datację. Długosz zaliczył do niego 4 miejscowości²⁷⁴, ale najprawdopodobniej było ich tylko 3²⁷⁵.

Zapewne gdzieś między rokiem 1328 a 1334 doszło do erygowania kościoła w Jerzmanowicach. Daty powyższe są wyznaczone przez rejestry dziesięciny papieskiej i świętopietrza, w których wieś Hermana (tak również nazywano Jerzmanowice) do 1328 r. nie była notowana. Po tym roku w rejestrach następuje przerwa i kiedy od 1334 r. znowu dysponujemy danymi, parafia jerzmanowicka od razu jest uchwytna w ramach dekanatu Wysocice²⁷⁶. Pojawia się ona regularnie również później, zaliczając się do grona bardzo sumiennych płatników. Uposażenie parafii, uchwytnie dopiero od 1350/51 r., było bardzo niewielkie i wynosiło tylko dwie grzywny²⁷⁷, co kwalifikowało Jerzmanowice do grona parafii biednych. Niewielkie uposażenie oraz tylko dwuwioskowy okręg parafialny²⁷⁸ potwierdzają stosunkowo późne powstanie kościoła w Jerzmanowicach. Warto przy tym zauważyć, że data powstania tego kościoła odno-

---

²⁷⁰ MPV I 299.

²⁷¹ MPV II 323, 391, 407.

²⁷² DLB II 54.

²⁷³ K u m o r, jw. s. 464.

²⁷⁴ DLB II 54.

²⁷⁵ Długosz do okręgu parafialnego Smardzowic zaliczył Wielką Wieś (DLB II 54), jednocześnie w innym miejscu wieś o takiej samej nazwie zaliczył do okręgu parafialnego Białego Kościoła (DLB II 7) nie pisząc ani słowa o ewentualnym podziale wsi. Ponieważ w okolicach Smardzowic i Białego Kościoła znajduje się tylko jedna miejscowość o nazwie Wielka Wieś, zaś w XVI w. została ona zaliczona do okręgu parafialnego Białego Kościoła (wizytacja radziwiłłowska f. 24), wcześniejszą informację Długosza o jej przynależności do parafii smardzowickiej możemy uznać za pomyłkę.

²⁷⁶ MPV I 372.

²⁷⁷ Tamże II 323, 391, 407.

²⁷⁸ DLB II 55.

szona jest do roku 1338. Dzieje się tak za sprawą rzekomego dokumentu erekcyjnego, będącego falsyfikatem²⁷⁹. Podaje on jednak dosyć prawdopodobną informację o ufundowaniu kościoła przez króla Kazimierza Wielkiego. Wzmianka ta znajduje potwierdzenie w fakcie sprawowania patronatu nad kościołem jerzmanowickim przez króla Polski. Informacje o królewskim patronacie znajdujemy zarówno u Długosza²⁸⁰, jak i w „wizytacji radziwiłłowskiej” z roku 1598²⁸¹.

W spisach świętopietrza parafia w Czaplach Wielkich pojawia się po raz pierwszy pod datą 1346 i występuje w nich nieprzerwanie do 1358 r.²⁸² Ponieważ w spisach wcześniejszych istnieje luka obejmująca lata 1337-1346, zaś w rejestrach sprzed 1337 r. Czaple Wielkie nie występują, czas powstania kościoła w tej miejscowości możemy ustalić na lata 1337-1346. Przedział ten dodatkowo zawęży nam dokument papieża Klemensa VI z roku 1345, w którym wspomniany papież stwierdza, że biskup krakowski Jan Grot nieprawnie przyłączył do nowo fundowanej parafii w Czaplach Wielkich wieś Przeclawice należącą do przyklasztornej parafii w Miechowie²⁸³. Możemy się spodziewać, że decyzja o odebraniu wsi spod zarządu bożogrobców miechowskich spotkała się z szybką reakcją tych ostatnich²⁸⁴. Dlatego też jest wielce prawdopodobne, że sporna decyzja Jana Grota – a co za tym idzie fundacja kościoła w Czaplach Wielkich – miała miejsce niedługo przed rokiem 1345. Dlatego też czas powstania parafii w Czaplach możemy ostatecznie ustalić na lata 1337-1345, najprawdopodobniej bliżej górnej daty tej cezury.

Pierwsza wzmianka o kościele parafialnym w Słomnikach pochodzi z 1349 r.²⁸⁵ Według nie potwierdzonej informacji zawartej w schematyzmie diecezji kieleckiej w roku 1881 erekcja kościoła w Słomnikach nastąpiła w 1335 r. z inicjatywy króla Kazimierza Wielkiego²⁸⁶. Informacja ta, aczkolwiek pozbawiona jakiegokolwiek potwierdzenia źródłowego, wydaje się być prawdopodobna. Oto bowiem w późniejszym okresie prawo patronatu świątyni w Słomnikach należało do króla Polski²⁸⁷. Król był również właści-

²⁷⁹ Wiśniewski. *Historyczny opis* s. 121.

²⁸⁰ DLB II 55.

²⁸¹ Wizytacja radziwiłłowska f. 24⁷.

²⁸² MPV II 192, 201, 211, 220, 230, 239, 248, 257, 265, 281, 288, 295, 321, 390, 407.

²⁸³ KDM III 59.

²⁸⁴ Już w XV w. miejscowość ta znalazła się znowu w okręgu parafialnym kościoła w Miechowie (DLB III 20).

²⁸⁵ MPV II 220.

²⁸⁶ Ordo Divini Officii ad usum dioecesis kielcensis pro anno Domini 1881 s. 62.

²⁸⁷ Wizytacja radziwiłłowska f. 1.

cielem wsi²⁸⁸, a od 1358 r. miasta Słomniki. Lokacja miejska była także dziełem króla Kazimierza Wielkiego i odbyła się na prawie średzkim²⁸⁹. Być może również rok podany przez schematyzm zasługuje na zaufanie. Co prawda od chwili pojawienia się Słomnik w spisach świętopietrza dzieli go 14 lat, ale należy pamiętać, że niejednokrotnie wiele lat mijało od chwili erygowania parafii, do czasu odnotowania jej przez wykazy opłat denara Świętego Piotra czy dziesięciny papieskiej²⁹⁰. W XV w. parafia w Słomnikach obejmowała tylko jedną miejscowość²⁹¹. Stan taki nie uległ zmianie również w następnym stuleciu²⁹², przez co Słomniki znalazły się w gronie nielicznych parafii obejmujących tylko jedną osadę. Tak mały okręg parafialny dodatkowo potwierdza stosunkowo późną datację tego kościoła. Na podstawie powyższych informacji czas powstania kościoła w Słomnikach można odnieść na lata bezpośrednio poprzedzające 1349 r., być może na rok 1335.

Czas powstania kościoła w Wolbromiu możemy datować na lata 1327-1349. Pierwszą z tych dat wyznacza dokument Władysława Łokietka, w którym król nadał dwóm sołtysom z Dłużca – Wolwramowi i Hilaremu – las należący do tejże wsi, z prawem lokowania nieokreślonej liczby wsi na prawie niemieckim lub frankońskim²⁹³. Ponieważ w ramach granic tego lasu znalazł się później Wolbrom, możemy stwierdzić, że w 1327 r. nie istniał jeszcze nie tylko kościół wolbromski, ale i sama miejscowość. Pierwszą wzmiankę o kościele w Wolbromiu znajdujemy w spisach świętopietrza z roku 1349²⁹⁴. Ta ostatnia data stanowi zatem górną cezurę dla czasu powstania parafii w tej miejscowości. Wzmianka z 1349 r. jest jednocześnie pierwszą informacją o istnieniu samej miejscowości Wolbrom, określonej jako miasto. Możemy się jedynie domyślać, że wraz z lokacją miasta nastąpiła fundacja kościoła wolbromskiego²⁹⁵, zaś całe zdarzenie miało miejsce między 1327 a 1349 r., zapewne bliżej tej drugiej daty, zważywszy na konieczność karczunku lasu, na terenie którego powstało miasto. Jak zaznaczono, Wolbrom po raz pierwszy pojawił się w spisach świętopietrza pod rokiem 1349. Występował w nich również później, aż do

---

²⁸⁸ DLB I 216.

²⁸⁹ *Lustracja województwa krakowskiego 1564 r.* Wyd. J. Małecki. Cz. 1. Warszawa 1962 s. 111.

²⁹⁰ Np. wieś Chrobrzany w archidiaconacie sandomierskim została odnotowana w spisach świętopietrza po 9 latach od czasu powstania (W i ś n i o w s k i, jw. s. 51 przypis 12).

²⁹¹ DLB I 216.

²⁹² Wizytacja radziwiłłowska f. 3.

²⁹³ ZDM VIII 345.

²⁹⁴ MPV II 220.

²⁹⁵ Patrz przypis 197.

1356 r.²⁹⁶ a następnie w latach 1373-1374²⁹⁷. Brakuje natomiast Wolbromia w spisach dziesięciny papieskiej, w latach gdy kościół ten (według spisów świętopietrza) już istniał, to jest w latach 1350/51, 1354 i 1355. Wykazy te wymieniają natomiast plebana z pobliskiego Łobzowa²⁹⁸, którego konsekwentnie brakuje w spisach świętopietrza. W tej sytuacji trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czy mamy do czynienia z dwiema osobnymi parafiami, czy też z nie znanych nam powodów jedną parafię umieszczono w dwóch różnych wykazach pod różnymi nazwami. Bardziej prawdopodobna wydaje się hipoteza druga, a to z racji występowania Łobzowa w okresie późniejszym w ramach parafii wolbromskiej. Dane na ten temat posiadamy jednak dopiero z 1598 r.²⁹⁹ (XV-wieczna *Księga uposażeń diecezji krakowskiej* wymienia Wolbrom jedynie jako punkt orientacyjny³⁰⁰, zaś Łobzów zupełnie pomija. Rejestry kontrybucji z początków XVI w. informują jedynie o Wolbromiu³⁰¹, zaś Łobzów albo pomijają, albo zaliczają go do okręgu dziesięcinnego parafii wolbromskiej)³⁰². Nie możemy zatem wykluczyć również pierwszego rozwiązania, które zakłada istnienie dwóch kościołów. Stan taki mógł ulec zmianie w okresie ponad dwustu lat, jakie dzielą spisy dziesięciny papieskiej od „wizytacji radziwiłłowskiej”. Niewykluczone jest również domniemanie F. Kiryka, że kościół pierwotnie fundowano w Łobzowie, a następnie przeniesiono go do Wolbromia³⁰³. Należy jednak pamiętać, że kościół w Wolbromiu pojawia się jako pierwszy w przekazach źródłowych (1349 r.), zaś pierwsza wzmianka o plebanie z Łobzowa jest o rok późniejsza (1350/51).

Z analogiczną sytuacją mamy do czynienia w wypadku miejscowości Poramba Palusconis i Poramba Pribconis. Pierwsza z nich występuje wyłącznie w spisach dziesięciny papieskiej w latach 1350/51, 1354 i 1355³⁰⁴, druga natomiast tylko w spisach świętopietrza rokrocznie od 1353 do 1358 r.³⁰⁵ oraz w latach 1373-1374³⁰⁶. Również w tym wypadku trudno rozstrzygnąć, czy chodzi o dwie różne parafie czy o jedną, ale ukrytą pod dwiema nazwami. Sprawę komplikuje dodatkowo fakt, iż w dekanacie Wysocice znajdowały się

²⁹⁶ MPV II 230, 239, 248, 257, 265, 272, 281.

²⁹⁷ G r o m n i c k i, jw. s. 334-336.

²⁹⁸ MPV II 322, 391, 407.

²⁹⁹ Wizytacja radziwiłłowska f. 61.

³⁰⁰ DLB I 73, 123; II 49.

³⁰¹ Regestrum contributionis z 1513 r. f. 42'; regestrum contributionis z 1527 r. f. 98.

³⁰² *Księga dochodów beneficjów z 1529 r.*, s. 175.

³⁰³ K i r y k, jw. s. 81.

³⁰⁴ MPV II 322, 391, 407.

³⁰⁵ Tamże s. 256, 265, 272, 281, 288, 295.

³⁰⁶ G r o m n i c k i, jw. s. 335-336.

trzy miejscowości o nazwie Poręba lub Porąbka. Na domiar złego były one położone bardzo blisko siebie. Spośród nich dwie – Poręba Górna i Porąbka – leżały na południe od Wolbromia, zaś trzecia – Poręba Dzierzna – położona była na północ od tego miasta, w odległości 8-10 km od obu poprzednio wymienionych wsi. Z późniejszych źródeł Długosz wymienia wieś o nazwie Poramba Magna, w której okręgu parafialnym znajdowała się również wieś Poramba Yaszkonis (zwana też Minor Porambka) odprowadzająca dziesięcinę na rzecz własnego plebana³⁰⁷. Informuje on też, że kościół w jakiejś Porambie (raz określa ją jako Poramba prope Wolfram) był odbiorcą dziesięciny rycerskiej ze wsi Trzebieniec (parafia Szreniawa) i Młodziejowice (parafia Więclawice)³⁰⁸. Z początków XVI w. dysponujemy trzema źródłami przekrojowymi. Dwa pierwsze – rejestry poborowe z lat 1513 i 1527 – wymieniają w ramach dekanatu Wolbrom aż trzy Poręby. Są to: Poreba Martini, Poreba Paleczkonis i Poreba Regis, z których każda posiadała inne dochody (Poreba Martini 1 grzywnę w 1513³⁰⁹ i 1,5 grzywny w 1527 r.³¹⁰, Poreba Paleczkonis 1 grzywnę w obu tych latach³¹¹ i Poreba Regis 3 grzywny również w obu wypadkach)³¹². *Liber retaxationum* z 1529 r. informuje nas o dwóch Porębach z dekanatu wolbromskiego: Porambie Paleczkonis³¹³ i Porambie Martini, podaje ponadto, że w okręgu dziesięcinnym Poramby Martini znajdowały się wsie: Porambka, Lgothka, Trzebyenyce i Młodzyewice³¹⁴. Również inne XVI-wieczne rejestry poborowe potwierdzają istnienie kościołów w Porębie Martini i Porębie Paleczkonis³¹⁵, milczą natomiast na temat Poręby Regis.

Kolejne źródło XVI-wieczne – „wizytacja radziwiłłowska” – zalicza do dekanatu wolbromskiego dwie Poręby, podając ich współczesne nazwy: Poręba Dzierzna³¹⁶ i Poręba Górna, przy czym w ramach okręgu parafialnego Poręby Górnej wymienia wieś Porąbkę³¹⁷.

Na podstawie powyższych informacji możemy przypuszczać, że XV-wieczną Porębę Magna posiadającą w okręgu parafialnym wieś Poręba Yaszkonis, oraz

³⁰⁷ DLB I 266.

³⁰⁸ Tamże II 35-36, 49.

³⁰⁹ Regestrum contributionis z 1513 r. f. 43.

³¹⁰ Regestrum contributionis z 1527 r. f. 100.

³¹¹ Regestrum contributionis z 1513 r., f. 43; regestrum contributionis z 1527 r., f. 98'.

³¹² Regestrum contributionis z 1513 r. f. 43; regestrum contributionis z 1527 r. f. 99.

³¹³ *Księga dochodów beneficjów z 1529 r.* s. 95.

³¹⁴ Tamże s. 176.

³¹⁵ Regestrum contributionis z 1539 r. AKM nr 4 f. 37', 38; regestrum contributionis z 1561 r. AKM nr 5 f. 99, 99'; regestrum contributionis z 1577 r. AKM nr 6 f. 53, 53'.

³¹⁶ Wizytacja radziwiłłowska f. 79.

³¹⁷ Tamże f. 58, 59'.

Porębę (prope Wolfram) odbierającą dziesięciny z folwarków rycerskich w Trzebieńcu i Młodziejowicach należy utożsamiać z XVI-wieczną Porębą Martini, tę zaś z Porębą Górną, która pod tą nazwą pojawiła się dopiero w 1598 r. Ponieważ większość XVI-wiecznych źródeł wymienia w ramach dekanatu wólbromskiego tylko dwie Poręby, możemy sądzić, że występująca w nich początkowo Poręba Paleczkonis w okresie późniejszym zmieniła nazwę na Poręba Dzierzna³¹⁸. Nie wiemy natomiast, z jaką wsią utożsamiać zapisaną dwukrotnie Porębę Regis. Nie możemy również odpowiedzieć na pytanie, czy istniejące w XVI w. parafie należy identyfikować z XIV-wiecznymi kościołami w Porębie Palusconis i Porębie Pribconis. Dla potrzeb tej pracy przyjmujemy, że Poręba Dzierzna zwana wcześniej Poreba Paleczkonis (Palczkonis, Paczkonis) jest tożsama z uchwytną w latach 1350/1351, 1354 i 1355 Porębą Palusconis, zaś Poręba Górna (wcześniej Poreba Martini), występowała w latach 1353-1358 i 1373-1374 jako Poręba Pribconis. Przyjmując powyższe założenie możemy określić czas powstania parafii w obu miejscowościach na lata bezpośrednio poprzedzające pierwsze wzmianki źródłowe o nich, to jest w przypadku Poręby Dzierznej na lata sprzed 1350/1351, zaś w wypadku Poręby Górnej – sprzed 1353 r., nie wcześniej jednak niż przed 1327 r. W tym bowiem roku przeznaczono pod wyrąb las, na terenie którego założono Porębę Dzierzną, a najpewniej także Porębę Górną³¹⁹.

Wśród parafii powstałych w połowie XIV w. znajduje się także Chlina. Pierwsza wzmianka o niej pochodzi ze spisów świętopietrza z roku 1353³²⁰. Wieś Chlina powstała o kilkanaście lat wcześniej na terenie lasu o tej samej nazwie, należącym do Leonarda, Satyra (Satheriusa), Jakuba i Świętosława. Lokacja nastąpiła w 1336 r. na prawie średzkim. W dokumencie potwierdzającym ten fakt z góry przeznaczono jeden łan dla przyszłego kościoła³²¹. W skład parafii w Chlinie w XV w. wchodziły wsie Uderz i Wierzbie oraz część wsi Jeżówka³²². Dwie spośród tych trzech wsi – Uderz i Wierzbie (zwana również Omieszniki) – mają niewątpliwie XIII-wieczną metrykę³²³. Zważywszy na to, zastanawia dlaczego kościół parafialny lokowano w nowej, XIV-wiecznej wsi, a nie w którymś z XIII-wiecznych ośrodków.

---

³¹⁸ Dodatkową przesłanką potwierdzającą takie przypuszczenie jest fakt, że w 1529 r. właścicielem Poręby Paleczkonis był Jakub z Żarnowca (*Księga dochodów beneficjów z 1529 r.* s. 95), zaś z grona Poręb należących do dekanatu Wysocice najbliższej Żarnowca położona była Poręba Dzierzna.

³¹⁹ ZDM VIII 345.

³²⁰ MPV II 265.

³²¹ ZDM I 48-50.

³²² DLB II 97-98.

³²³ KDM II 50 oraz KDM I 53.

Na połowę XIV w. możemy datować powstanie kościoła we wsi Jangrot. Pierwsza wzmianka o samej miejscowości – a raczej miejscu, na którym wieś ta później powstała – pochodzi z roku 1324. Wtedy to biskup krakowski Nan-ker zezwolił swoim przypisańcom, Świętosławowi i Radoszowi, lokować wieś Biskupice w swoim lesie. Lokacja miała odbyć się na prawie niemieckim³²⁴. Nowo lokowana wieś utrzymała nazwę Biskupice przez krótki czas, by za pontyfikatu Jana Grota przyjąć nazwę wywodzącą się od tegoż biskupa³²⁵. Nastąpiło to między 1327 lub 1328 a 1347 r.³²⁶ Już pod nową nazwą, w 1355 r., pojawiła się ta miejscowość w spisach parafii płacących świętopietrze³²⁷. Tak więc czas powstania parafii w Jangrocie możemy określić na lata 1324-1355, zapewne bliżej drugiej z wymienionych dat, zważywszy na konieczność zagospodarowania terenu, na którym powstała wieś.

Między 1357 a 1373 r. doszło do nieudanej fundacji kościelnej w Polanowicach. Miejscowość ta nie występuje w spisach dziesięciny papieskiej i świętopietrza do 1358 r., nie wymieniają jej również inne źródła. Pierwszą i jedyną informację na temat parafii polanowickiej posiadamy ze spisów świętopietrza z lat 1373-1374. Oprócz wysokości opłat podają one również wiadomość o wyodrębnieniu się Polanowic z parafii w Niedźwiedziu³²⁸. Po tym okresie kościół polanowicki znowu znika ze źródeł. Wieś pojawia się ponownie dopiero w *Liber beneficiorum* Długosza, ale nie jako wieś kościelna, lecz jako jedna z miejscowości wchodzących w skład okręgu parafialnego Goszczy³²⁹. Fundacja kościoła w Polanowicach okazała się zatem nietrwała. Terytorium tej parafii zostało wchłonięte przez utworzoną w tym samym mniej więcej czasie parafię w Goszczy (patrz niżej). Warto również zauważyć, że utworzenie parafii polanowickiej kosztem okręgu parafialnego kościoła w Niedźwiedziu, ma swoje odbicie w wysokości opłat świętopietrza odprowadzanych przez obie parafie. Do roku 1358 (a zatem w okresie, gdy kościół w Polanowicach jeszcze nie istniał) opłaty parafii w Niedźwiedziu notowano w wysokości 9 i 1/4 skojca³³⁰. Natomiast w latach 1373-1374 suma ta spadła do 6 i 1/4 skojca³³¹.

³²⁴ KDM I 198.

³²⁵ L. Ł ę t o w s k i. *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*. T. 1. *Biskupi krakowscy*. Kraków 1852 s. 248.

³²⁶ Na lata 1327-1347 określa pontyfikat Jana Grota A. Matuszek (*Grot Jan*. PSB. IX 15-17), zaś lata 1328-1347 podaje *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średnio-wieczu* (cz. 2 z. 2. Wrocław 1989 s. 205).

³²⁷ MPV II 272.

³²⁸ „Polanowicz fundata de Niedźwiedź” – G r o m n i c k i, jw. s. 335-336.

³²⁹ DLB II 52.

³³⁰ MPV II 230, 239, 248, 257, 265, 272, 280, 288, 295.

³³¹ G r o m n i c k i, jw. s. 334-335.

W tym samym czasie parafia polanowicka płaciła 3 skojce³³². Po zsumowaniu opłat obu parafii okaże się, że łączna suma płacona przez kościół w Polanowicach i Niedźwiedziu jest dokładnie taka sama, jak kwota wnoszona przez świątynię w Niedźwiedziu do 1358 r.

Na ten sam czas co powstanie parafii polanowickiej (tzn. na lata 1358-1373) możemy datować utworzenie parafii w Goszczy. Również ta miejscowość nie występuje w spisach dziesięciny papieskiej i świętopietrza do roku 1358, pojawia się natomiast w roku 1373³³³.

Wydaje się, że utworzenie parafii w Goszczy odbyło się kosztem okręgu więclawickiego³³⁴. Znajduje to swoje odbicie w wysokości opłat odprowadzanych przez kościół w Więclawicach na rzecz Stolicy Piotrowej. Do 1358 r. parafia w Więclawicach płaciła w ramach świętopietrza 20 skojców³³⁵, po tym roku nie dysponujemy spisami świętopietrza. Dopiero w 1373 r. pojawiły się one ponownie, a ich kwota wynosiła 14,5 skojca³³⁶, w tym samym roku wpisana po raz pierwszy do ksiąg parafia w Goszczy płaciła 5,5 skojca³³⁷, czyli dokładnie tyle, ile wynosiła różnica w opłatach Więclawic.

Wśród parafii powstałych w drugiej połowie XIV w. znajduje się również Chodów. Wieś ta należała początkowo do wielce wpływowego rodu Kurozwęckich. Świadczy o tym dokument z 1336 r., w którym król Kazimierz Wielki przeniósł Chodów z prawa polskiego na niemieckie, na prośbę niejakiego Dobiesława³³⁸, ojca późniejszego biskupa krakowskiego Zawiszy³³⁹ i jego brata Krzesława³⁴⁰. W niespełna 50 lat później doszło do erygowania przez biskupa Zawiszę kościoła w Chodowie, na prośbę jego brata Krzesława, właściciela wsi. Data erekcji jest nam dokładnie znana, dzięki dokumentowi wystawionemu 30 IX 1381 r.³⁴¹

---

³³² Tamże s. 335-336.

³³³ Tamże.

³³⁴ T. Gromnicki (jw. s. 335-336) podaje taką wiadomość twierdząc ponadto, że całe wydarzenie miało miejsce w roku 1373. Autor nie podaje jednak źródła informacji, stąd przedstawionej przezeń datacji nie możemy przyjąć jako pewnej.

³³⁵ MPV I 373, 380; II 184, 187, 192, 201, 211, 220, 230, 239, 248, 257, 265, 272, 281, 288, 295.

³³⁶ G r o m n i c k i, jw. s. 335-336.

³³⁷ Tamże.

³³⁸ KDM III 19.

³³⁹ A. S t r z e l e c k a. *Kurozwęcki Zawisza*. PSB XVI s. 277.

³⁴⁰ Tamże s. 270.

³⁴¹ KDM III 338.

Pierwsza wzmianka o kościele w Korzkwi pochodzi z 9 II 1386 r. Dokument wystawiony w tym dniu wymienia jako świadka plebana z Korzkwi Stefana³⁴². On też najprawdopodobniej otrzymał w 1388 r. polecenie wprowadzenia niejakiego Błażeja na urząd plebana w miejscowości Skała³⁴³. Biorąc pod uwagę szczególnie drugą wzmiankę, możemy przypuszczać, że pod koniec lat osiemdziesiątych XIV w. Korzkiew była już dobrze ukształtowaną parafią. Wydaje się jednak, że czas jej powstania nie był zbyt odległy od chwili pojawienia się w źródłach. Oto bowiem jeszcze w połowie XIV w. Korzkiew jako miejscowość nie istniała. W tym czasie nazwę przyszej wsi nosiło wzgórze. Dokument z 1352 r. zawiera informację o przekazaniu tego wzgórza oraz pola o nazwie Brzeźnica przez braci Iaczcona i Seteriusa na rzecz podsejda krakowskiego, Jana z Syrokomli³⁴⁴.

Skoro w 1352 r. nie istniała jeszcze sama wieś Korzkiew, powstanie kościoła trzeba przesunąć na okres późniejszy. Rejestry świętopietrza z lat 1326-1358 i 1373-1374 oraz rachunki dziesięciny papieskiej z lat 1350/51, 1354 i 1355 pozwalają na bliższe określenie daty erekcji. Nie wymieniają one kościoła w Korzkwi. Należy zatem przypuszczać, że fakt powołania do życia parafii w Korzkwi miał miejsce między 1374 a 1386 r.

Po 1325 r. akcja fundowania kościołów przeniosła się na tereny północno-zachodniej części dekanatu, gdzie dosyć żywo rozwijała się w tym czasie działalność osadnicza. Na terenach leśnych lokowano wiele nowych wsi, w których bardzo szybko pojawiały się kościoły parafialne³⁴⁵. Trwało ponadto uzupełnianie sieci parafialnej na terenach o starszym osadnictwie (patrz mapa nr 1).

Ogółem powstało w tym czasie 13 parafii, z czego jedna stosunkowo szybko zanikła. Daje to 32,5% ogólnej liczby parafii dekanatu wysocickiego. Ostatnia z nich powstała przed 1386 r. i ten rok możemy uznać za końcowy w rozwoju średniowiecznej sieci parafialnej na tym terenie. Żadna nowa parafia nie pojawia się bowiem ani w *Liber beneficiorum* Długosza, ani w rejestrach poborowych z początku XVI w., ani w pochodzącej z 1598 r. „wizytacji radziwiłłowskiej”.

---

³⁴² KDCK II 108.

³⁴³ Tamże s. 131.

³⁴⁴ KDM III 87.

³⁴⁵ Np. Jangrot, Poręba Dzierzna, Poręba Górna, Wolbrom, Chlina.

*

Podsumowując rozważania o rozwoju sieci parafialnej w dekanacie Wysocice, możemy stwierdzić, że ukształtowała się ona bardzo wcześnie. Zasadniczy zrąb organizacji parafialnej powstał tutaj jeszcze przed 1326 r. Pierwszy wykaz kościołów z tego właśnie roku informuje nas o istnieniu 25 parafii na terenie dekanatu wysocickiego³⁴⁶. Rejestr ten możemy powiększyć o dwie istniejące w tym czasie parafie w Miechowie i Mogile, z których pierwsza została odnotowana dopiero w roku 1328³⁴⁷, zaś druga z niewiadomych przyczyn została zupełnie pominięta przez spisy dziesięciny papieskiej i świętopietrza. Łącznie przed 1325 r. powstało zatem 27 kościołów parafialnych, co przy ogólnej liczbie 40 parafii stanowi 67,5% całości. Pozostałych 13 kościołów (22,5%) powstało w niespełna pół wieku po 1325 roku. Ostatnią ze średniowiecznych parafii dekanatu Wysocice datujemy na lata 1374-1386³⁴⁸, możemy zatem stwierdzić, że już przed końcem XIV w. sieć parafialna na tym terenie została ukształtowana. Nie uległa ona zmianie również w okresie późniejszym, o czym przekonuje nas XV-wieczna *Księga uposażeń diecezji krakowskiej* oraz XVI-wieczne źródła przekrojowe.

Warto będzie przyjrzeć się rozwojowi sieci parafialnej w poszczególnych okresach, jakie wyodrębniono w tej pracy. Otóż do 1200 r., tzn. w okresie najwcześniejszym, powstało 12 kościołów, co stanowi aż 30% wszystkich średniowiecznych parafii utworzonych na terenie dekanatu Wysocice. Ponieważ w połowie XIV w. dekanat ten obejmował 1147 km kw.³⁴⁹, możemy przyjąć, że na jeden kościół przypadało przed 1200 r. około 95,5 km², tzn. prawie dwukrotnie mniej niż na terenie prepozytury wiślickiej³⁵⁰ i w archidiakonacie sandomierskim³⁵¹, ponad czterokrotnie mniej niż na obszarze archidiakonatu

³⁴⁶ MPV I 120-123.

³⁴⁷ Tamże s. 298.

³⁴⁸ Była to parafia w Korzkwi.

³⁴⁹ Ł a d o g ó r s k i, jw. s. 203.

³⁵⁰ Na jeden kościół przypadało tu 127 km² (W i ś n i o w s k i, jw. s. 75).

³⁵¹ Łącznie do końca XII w. powstało tu 16 kościołów (S. J o p. *Sieć parafialna archidiakonatu sandomierskiego do końca XVI wieku*. „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 1958 nr 7 s. 156) przy powierzchni archidiakonatu 3220 km² (Ł a d o g ó r s k i, jw. s. 207), co daje 201,25 km² na jeden kościół.

lubelskiego³⁵² i ponad 5,5 razy mniej niż w granicach prepozytury kieleckiej³⁵³ w tym samym czasie.

W drugim z opisywanych okresów – między 1201 a 1325 r. – utworzono 15 parafii, co daje 37,5% całości. Powstanie tylu nowych kościołów spowodowało zmniejszenie przeciętnego terytorium przypadającego na jedną świątynię do około 42,5 km².

Dodatkowych 13 parafii (32,5%) powstało w ostatnim okresie, tzn. po 1325 r. (przy czym jedna z nich rychło zanikła). Łącznie mamy zatem liczbę 40 kościołów utworzonych na terytorium obejmującym 1147 km². Daje to prawie 29 km² przypadających na jedną świątynię. W XV w., w związku z zaniemianowaniem parafii w Polanowicach, średnia ta wzrosła o około 0,5 km², do niespełna 29,5 km².

Liczba kościołów powstałych w każdym z wyodrębnionych przedziałów chronologicznych była podobna i wahała się w granicach 1/3 całości. Aby zatem wychwycić dynamikę rozwoju organizacji parafialnej na tym terenie, musimy przyjrzeć się natężeniu powstawania kościołów w poszczególnych okresach. Jak się wydaje, najsłabsze było ono w okresie najwcześniejszym, do roku 1200. Przyjmując dla potrzeb tego artykułu rok 1000 (tzn. datę powołania pierwszych biskupstw na terenie Polski), jako dolną cezurę tego przedziału chronologicznego, możemy ustalić, że jeden kościół powstawał wtedy średnio co 16,5 roku. Nasilenie rozwoju sieci parafialnej znacznie wzrosło w drugim okresie. Na utworzenie nowej parafii trzeba było przeciętnie nieco ponad 8 lat. Najintensywniejszy pod tym względem był jednak trzeci okres. Między 1326 a 1386 r. kościoły powstawały średnio co około 4,5 roku. Ponieważ dla tego okresu posiadamy wyjątkowo bogatą bazę źródłową, możemy pokusić się o wyodrębnienie w jego ramach dwóch dalszych, mniej więcej równych podokresów. W pierwszym z nich obejmującym lata 1326-1358 utworzono 9 nowych parafii (co daje częstotliwość około 3,5 roku), zaś w drugim okresie (1359-1386) powstało ich tylko 4 (przeciętnie co 6,75 roku jedna).

Na podstawie powyższych danych można stwierdzić, że proces tworzenia nowych kościołów i zagęszczania sieci parafialnej, początkowo niezbyt intensywny, stopniowo przybierał na sile, by osiągnąć największe natężenie w latach 1326-1358. Następnie uległ on wyhamowaniu, by zupełnie zatrzymać się przed

---

³⁵² Do końca XII w. w archidiakonacie lubelskim powstało 15 świątyni (S z a f r a n, jw. s. 82), przy powierzchni terytorium 6285 km² (Ł a d o g ó r s k i, jw. s. 205), co daje 419 km² na jeden kościół.

³⁵³ Do końca XII w. utworzono tu 5 kościołów (B. R z e w u s k a – K u r z e j a. *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze kieleckiej w średniowieczu*. „Nasza Przeszłość” 59:1983 s. 95). Powierzchnia prepozytury wynosiła w XIV w. 2724 km² (Ł a d o g ó r s k i, jw. s. 193). Daje to 544,8 km² na jeden kościół.

1386 r. Oczywiście obraz ten jest znacznym uproszczeniem procesu, który nie był wynikiem jakiegś zaplanowanej działalności. Możemy jednak przypuszczać, że przedstawiona wyżej rekonstrukcja natężenia rozwoju sieci parafialnej w dekanacie Wysocice, choćby w ogólnych zarysach, oddaje rzeczywistą dynamikę tego procesu.

Warto również zwrócić uwagę na rejony, w których powstawały kościoły w poszczególnych okresach. Początkowo akcja fundowania parafii objęła tereny wschodniej i południowej oraz częściowo centralnej (w górnym biegu Dłubni i Szreniawy) części dekanatu wysocickiego. W okresie późniejszym przesunęła się ona na tereny centralnej i południowo-zachodniej części dekanatu. Trwało również uzupełnianie sieci parafialnej w części południowej. Po 1325 r. kościoły fundowano przede wszystkim na północnym zachodzie, co wiązało się z trwającą w tym rejonie akcją kolonizacyjną. Uzupełniano ponadto luki w sieci parafialnej na innych, wcześniej zasiedlonych terenach (patrz mapa nr 1). Taka kolejność obejmowania organizacją kościelną terenów dekanatu była – jak się wydaje – odbiciem stosunków osadniczych. Wskazuje na to fakt fundowania najstarszych kościołów we wschodniej części dekanatu, która ma potwierdzoną wczesnośredniowieczną metrykę (patrz wyżej). Jednak ścisły związek z osadnictwem da się zauważyć przede wszystkim w grupie XIV-wiecznych parafii z północno-zachodniej części dekanatu Wysocice. Miejscowości z tego rejonu były przeważnie lokowane na terenach leśnych. Przykładem mogą tu być wsie Jangrot i Chlina, dla których zachowały się dokumenty z lat 1324 i 1336, poświadczające leśny charakter tych lokacji³⁵⁴, oraz Poręba Dzierzna, Poręba Górna i miasto Wolbrom, o których wiemy, że powstały na terenie lasu przeznaczanego pod wyrąb w 1327 r.³⁵⁵ Ponieważ już po 20-30 latach w wymienionych wyżej miejscowościach istniały kościoły parafialne³⁵⁶, możemy przypuszczać, że ich powstanie nie było dziełem przypadku, lecz wynikiem celowej działalności kolonistów. Przejawem tej tendencji może być również fakt wyznaczenia uposażenia przysłego kościoła już w dokumencie lokacyjnym wsi³⁵⁷.

---

³⁵⁴ KDM I 198; ZDM I 48.

³⁵⁵ Z tego roku pochodzi dokument przeznaczający pod wyrąb las, w miejsce którego później lokowano obie Poręby i Wolbrom (ZDM VIII 345).

³⁵⁶ Kościół w Wolbromiu pojawił się w źródłach w 1349 r., w Porębie Dzierznej w 1350/51 r., w Porębie Górnej w 1353 r., w Chlinie w 1353 r. i w Jangrocie w 1355 (MPV II 220, 222, 256, 265, 272).

³⁵⁷ Miało to miejsce w wypadku Chliny i Jangrotu (ZDM I 48 i KDM I 198). Również w wypadku Zadroża mamy do czynienia z podobną sytuacją. W 1271 r. wieś ta została przeniesiona na prawo niemieckie. Odnośny dokument zawierał informację o przekazaniu pewnego uposażenia na potrzeby mającego tu powstać kościoła (KDM I 99).

Na zbieżność rozwoju sieci parafialnej z akcją osadniczą wskazuje również fakt niemal równoczesnego wyhamowania obu procesów. Akcja kolonizacyjna na terenie dekanatu Wysocice praktycznie zatrzymała się w XV w. Świadczyć o tym może fakt utrzymywania się przeciętnej wielkości okręgów parafialnych w XV i XVI w. na prawie takim samym poziomie przy nie zmienionej liczbie kościołów³⁵⁸. Być może proces wyhamowania akcji kolonizacyjnej na tym terenie dokonał się jeszcze wcześniej, na co zdaje się wskazywać fakt zaniku pewnych miejscowości już na przełomie XIV i XV w. Przykładem może tu być parafia chodowska, która w chwili swego powstania objęła posługą parafialną 3 wsie³⁵⁹, zaś w końcu XV w. i w roku 1598 należała do niej tylko jedna, wieś kościelna³⁶⁰. Wydaje się, że pozostałe dwie wsie nie mogły zmienić przynależności parafialnej, chyba że uczyniły to pod zmienionymi nazwami.

Mniej więcej w tym samym czasie co zatrzymanie akcji kolonizacyjnej (dokładniej w drugiej połowie XIV w.), zatrzymała się – a nawet w niewielkim stopniu cofnęła – akcja tworzenia sieci parafialnej³⁶¹.

Powstawanie poszczególnych parafii było wynikiem świadomej działalności określonych ludzi. Wydaje się, że początkowo czynnikiem decydującym o powstawaniu kościołów był władca. Dopiero w okresie późniejszym (od początków XII w.) zaznacza się na tym polu żywsza działalność rycerstwa³⁶². Dokładne ustalenie osoby fundatora w wypadku zdecydowanej większości kościołów dekanatu Wysocice nie jest możliwe. Wydaje się jednak, że pomimo braku informacji na ten temat można pokusić się o ustalenie, do jakich grup społecznych należeli owi fundatorzy. Umożliwi to ustalenie sił społecznych, które były odpowiedzialne za powstawanie kościołów na terenie dekanatu Wysocice. Czynnikiem umożliwiającym rozważania na ten temat jest sprawa patronatu. Jak wiadomo prawo patronatu należało do fundatora kościoła i jako prawo własności³⁶³ było najczęściej przekazywane spadkobiercom. W większości przypadków patronat jest nam znany dopiero z końca XV w.³⁶⁴ Musimy za-

---

³⁵⁸ W XV w. wynosił on 4,98, a w 1598 r. – 5,15 miejscowości na przeciętną parafię, średnią dla XV w. obliczono na podstawie danych z *Liber beneficiorum*. Wielkość parafii pominiętych przez Długosza przejęto z „wizytacji radziwiłłowskiej”. Przeciętna dla roku 1598 powstała na podstawie „wizytacji radziwiłłowskiej”. W wypadku parafii pominiętych przez to źródło ich wielkość przejęto z XV-wiecznej *Liber beneficiorum*.

³⁵⁹ Były to: Chodów, Wola Chodowska i Wola (KDM III 338).

³⁶⁰ DLB III 17; wizytacja radziwiłłowska f. 41.

³⁶¹ Ostatnia parafia na tym terenie (Korzkiew) powstała przed 1386 r. Przejawem cofania się akcji tworzenia nowych parafii może być fakt zaniku parafii w Polanowicach.

³⁶² S z a f r a n, jw. s. 58.

³⁶³ Tamże.

³⁶⁴ Informacje na ten temat podaje dopiero Długosz w *Liber beneficiorum*.

tem liczyć się z możliwością zmian na tym stanowisku odnośnie do kościołów powstałych wcześniej. Wydaje się jednak, że zmiany te dokonywały się w ramach tych samych grup społecznych, ilekroć zaś wykraczały poza te ramy, odbywało się to w pewnym określonym kierunku. P. Szafran zwrócił uwagę na możliwość przechodzenia patronatu z rąk monarszych w ręce rycerstwa³⁶⁵. Wydaje się, że istniała także inna tendencja. Wskazuje na to analiza trzech udokumentowanych przykładów przekazania prawa patronatu instytucjom kościelnym na terenie dekanatu Wysocice. Za każdym razem patronat był przekazywany przez rycerstwo. Miało to miejsce w sytuacji kościołów w Chodowie³⁶⁶, Imbramowicach³⁶⁷ i Prandocinie³⁶⁸. Tendencja przekazywania prawa patronatu instytucjom kościelnym znajduje potwierdzenie również na terenie prepozytury wiślickiej. Zmianę na stanowisku patrona stwierdzono tu dziewięciokrotnie³⁶⁹, z czego w sześciu wypadkach patronat przeszedł w ręce instytucji kościelnych, w pięciu na stałe³⁷⁰, w jednym zaś czasowo³⁷¹.

Biorąc zatem pod uwagę możliwość przekazywania prawa patronatu członkom innego stanu, wolno przypuszczać, że nie było to zjawisko zbyt częste (w dekanacie Wysocice objęło ono tylko 1/10 parafii – patrz niżej). Zważywszy na ten swoisty konserwatyzm można przyjąć, że XV-wieczne informacje o patronacie mogą pomóc nam w ustaleniu tych sił społecznych, które były odpowiedzialne za powstawanie i rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie wysocickim.

---

³⁶⁵ S z a f r a n, jw. s. 58.

³⁶⁶ Patronat początkowo najpewniej rycerski. Co prawda w dokumencie erekcyjnym biskup Zawisza stwierdził, że to on był fundatorem, najpewniej jednak przekazał on prawo patronatu swojemu bratu Krzesławowi, właścicielowi wsi (KDM III 338). Świadczą o tym późniejsze wydania. Oto w XV w. prawo patronatu nad świątynią chodowską należało do klasztoru miechowskiego (DLB III 17). Przejęcie tego prawa przez bożogrobców należy najpewniej wiązać z zakupem przez nich samej wsi w roku 1404. Ponieważ sprzedającymi byli Jan i Mikołaj (MPH II 891), dwaj synowie Krzesława (A. S t r z e l e c k a. *Kurozwęcki Krzesław*. PSB XVI 271), możemy przypuszczać, że do 1404 r. oni dzierżyli patronat.

³⁶⁷ W początkach XIII w. prawo patronatu nad świątynią imbramowicką zostało przekazane przez komesa Imbrama klasztorowi norbertanek z tej samej wsi (KDKK I 29).

³⁶⁸ W 1222 r. komes Wisław przekazał prawo patronatu nad trzema prebendami przy kościele prandocińskim cystersom z Mogiły (KMog 2). Za tym, że wśród tych prebend była również prebenda plebańska przemawia fakt posiadania przez cystersów prawa patronatu nad świątynią prandocińską w końcu XV w. (DLB II 32).

³⁶⁹ Miało to miejsce w wypadku parafii w Beszowej, Busku, Chroberzu, Kijach, Korczynie Starym, Kurozwękach, Połańcu, Stróżyskach i Tuczepach (W i ś n i o w s k i, jw. Dodatek s. 119, 122, 124, 132, 134, 136, 145, 150, 153).

³⁷⁰ W Beszowej, Busku, Kijach, Kurozwękach i Połańcu.

³⁷¹ W Tuczepach.

Znamy patronat dla 32 kościołów z 39 istniejących w XV w. Uzupełniając dane XV-wieczne o informacje zaczerpnięte z wizytacji 1598 r., można stwierdzić, że przewagę na tym terenie miał patronat rycerski – 19,5 kościołów³⁷². Na drugim miejscu lokował się patronat kościelny – 13,5 świątyń³⁷³, najslabiej reprezentowany był patronat królewski – 6 kościołów³⁷⁴. Należy jednak pamiętać, że początkowo proporcje te rozkładały się nieco inaczej. W trzech przypadkach patronat przeszedł z rąk rycerstwa w ręce klasztorów (patrz wyżej), zaś w jednym prawdopodobnie nastąpiło przekazanie tej funkcji przez księcia na rzecz rycerstwa³⁷⁵. Po uwzględnieniu tych poprawek o patronacie rycerskim możemy mówić w 21,5 takich przypadkach, co stanowi 55,12% całości. Patronat kościelny obejmował 10,5 świątyń (26,92%), przy czym na klasztory przypadało 5,5 (14,10%), a na biskupa i kapitułę krakowską 5 kościołów (12,82%). W siedmiu wypadkach można mówić o patronacie monarszym, co stanowi 17,94% całości. Ciekawe będzie również porównanie patronatu kościołów najstarszych, utworzonych do 1325 r., z kościołami późniejszymi. Widzimy tu znaczną przewagę patronatu rycerskiego nad kościołami z pierwszej grupy, czyli najstarszymi. Spotykamy go 16,5 raza³⁷⁶, co przy łącznej liczbie 27 kościołów z tego okresu daje 61,11%. W 8,5 przypadkach (31,48%) patronat sprawowały instytucje kościelne, z czego na klasztory przypadało 5,5 (20,37%)³⁷⁷, a na biskupa i kapitułę 3 świątynie (11,11%)³⁷⁸. Jedynie 2 kościoły miały patronat monarszy (7,40%)³⁷⁹.

Zupełnie inaczej rozkładały się proporcje wśród parafii powstałych po 1325 r. Ogółem powstało ich 13, ale jedna z nich rychło zanikła, w związku z czym nie będzie ona brana pod uwagę w niniejszych rozważaniach. Zauważa-

---

³⁷² Biały Kościół, Czaple Wielkie, Giebułtów, Gołcza, Iwanowice, Korzkiew, Minoga, Modlnica, Niedźwiedź, Poręba Dzierzna, Poręba Górna, Sąspów, Sieciechowice, Sławice (część), Sułoszowa, Szreniawa, Tczyca, Ulina, Więclawice i Wysocice.

³⁷³ W tym klasztorny w dziewięciu wypadkach (Chodów, Imbramowice, Miechów, Mogiła, Prandocin, Skąta, Sławice – część, Uniejów i Zadroże), a biskupi i kapitulny w pięciu (Bolechowice, Goszcza, Jangrot, Raciborowice i Zielonki).

³⁷⁴ Chłina, Jerzmanowice, Raclawice, Słomniki, Smardzowice i Wolbrom.

³⁷⁵ Przyjmując za miarodajną wzmiankę Długosza o fundacji kościoła w Giebułtowie przez Władysława Hermana (*Annales...* ks. 4 s. 156), należy uznać, że pierwotnie patronat należał do księcia. Rycerski patronat jest poświadczony po raz pierwszy dla 1598 r. (wizytacja radziwiłłowska f. 15).

³⁷⁶ Biały Kościół, Gołcza, Imbramowice, Iwanowice, Minoga, Modlnica, Niedźwiedź, Prandocin, Sąspów, Sieciechowice, Sławice (część), Sułoszowa, Szreniawa, Tczyca, Ulina, Więclawice i Wysocice.

³⁷⁷ Miechów, Mogiła, Skąta, Sławice (część), Uniejów i Zadroże.

³⁷⁸ Bolechowice, Raciborowice i Zielonki.

³⁷⁹ Giebułtów i Raclawice.

my tu znaczny wzrost patronatu królewskiego, który zrównał się z rycerskim. W obu wypadkach obejmował on 5 kościołów³⁸⁰, co daje po 41,66% na każdą z tych grup społecznych. Instytucje kościelne sprawowały patronat jedynie nad 2 kościołami powstałymi w tym czasie (16,66%)³⁸¹, przy czym nie spotykamy zupełnie, tak licznego w poprzednim okresie, patronatu klasztornego.

Warto również przyjrzeć się, dającym się określić dla XV w. stosunkom własnościowym. Znamy je dzięki Długoszowi dla 180 wsi dekanatu Wysocice. Spośród nich 83,5 należało do rycerstwa³⁸², co stanowiło 46,38% wszystkich miejscowości. Tuż za własnością rycerską znajdowała się własność kościelna obejmująca 82 wsie, czyli 45,55% wszystkich miejscowości. W tej grupie aż 50,5 wsi stanowiło własność klasztorów (28,05%)³⁸³, a 31,5 należało do innych instytucji kościelnych (17,50%)³⁸⁴. Na kolejnym miejscu znajdowała się

---

³⁸⁰ Patronat rycerski spotykamy w Chodowie, Czaplach Wielkich, Korzkwi, Porębie Dzierznej i Porębie Górnej. Patronat królewski występował w wypadku Chliny, Jerzmanowic, Słomnik, Smardzowic i Wolbromia.

³⁸¹ Goszcza i Jangrot.

³⁸² Biały Kościół oraz Czajowice w tej parafii, Karniowice (par. Bolechowice), Udorz (par. Chlina), Czaple Wielkie, Januszowice oraz Przybysławice i Garlica (par. Giebułtów), Owczary (par. Giebułtów i Korzkiew), Gołcza oraz Krępa, Rzerzuśnia, Wielkanoc, Chobędza, Buk i Kamienica w tej parafii, Polanowice (par. Goszcza), Wola Więclawska (par. Goszcza i Więclawice), Głanów (par. Imbramowice), Iwanowice oraz Przestańsko i Poskitów w tej parafii, Narama i Brzozówka (par. Korzkiew), Witowice (par. Miechów i Szreniawa), Minoga oraz Rzeplin, Nowa Wieś i Przybysławice w tej parafii, Modlnica oraz Tomaszowice w tej parafii, Niedźwiedz oraz Szczepanowice, Marszowice i Węganowice w tej parafii, Porąbka (par. Poręba Górna), Wierzbie, Wężerów i Obrazowice (par. Prandocin), Sąspów oraz Będówka w tej parafii, Sieciechowice oraz Lesieniec, Grzegorzowice i Laski w tej parafii, Sławice, Cianowice i Szczodrkowice (par. Smardzowice), Sułoszowa, Szreniawa oraz Trzebienice, Sulisławice, Przybysławice, Lgota, Topola, Szarków, Maków, Adamowice, Wierzchowisko, Dąbrowiec, Podlesie i Zbychów w tej parafii, Tczyca oraz Swojczany i Jelcza w tej parafii, Charznica (par. Tczyca i Uniejów), Ułina oraz Ułina Mała w tej parafii, Kępie (par. Uniejów), Więclawice oraz Pielgrzymowice, Młodziejowice, Sieborowice, Zagórzyce, Masłomiąca, Zakrzów, Łuczyce, Bolen, Zdziesławice i Żerkowice w tej parafii, Wysocice oraz Żarnowiec i Gołyszyn w tej parafii, część Garlicy (par. Zielonki).

³⁸³ Część Żelkowa (par. Bolechowice), Chodów, Imbramowice oraz Tarnawa, Małyszycy i Zagórowa w tej parafii, Damice i Maszków (par. Iwanowice), Trzyciąż (par. Jangrot), Miechów oraz Zagórzyce, Komorów, Jaksice, Podleśna Wola, Brzuchania, Przeclawice, Kamieńczyce, Rozpierzchów, Strzeszów, Podmiejska Wola, Bukowska Wola, Kalina, Szczepanowice, Falniów, Pstroszyce, Siedliska i Wola Kalińska w tej parafii, Sobiesęki i Sułkowice (par. Minoga), Modlniczka i Rogoźnik (par. Modlnica), Mogiła oraz Czirzyny i Przewóz w tej parafii, Prandocin oraz Moniakowice, Orłów, Kaczyce i Januszowice w tej parafii, Kantorowice, Wiktorowice i Zesławice (par. Raciborowice), Skala, Parkoszowice (par. Sławice), Uniejów, Michałowice (par. Więclawice), Ściborzyce (par. Wysocice), Zadroże oraz Wielmoża, Mylunki i Bibice w tej parafii.

³⁸⁴ Kobylany, Więckowice i Brzezinka (par. Bolechowice), Czaple Małe (par. Czaple Wielkie), Goszcza oraz Sadowie w tej parafii, Wilczkowice i Pieczenogi (par. Iwanowice), Jangrot oraz Michałówka w tej parafii, Podskalany i Szyce (par. Modlnica), Trątnowice i Brończyce (par. Niedźwiedz), Raciborowice oraz Dziekanowice, Węgrzyce, Batowice, Mistrzowice, Zastów, Bieńczyce,

własność królewska, obejmująca 13,5 miejscowości (7,50%)³⁸⁵. Zupełnie marginalnie występowała własność miejska. Obejmowała ona tylko jedną wieś³⁸⁶, co stanowi 0,55% wszystkich wsi dekanatu.

Porównując stosunki własnościowe i patronackie panujące w dekanacie Wysocice z innymi obszarami, możemy stwierdzić, że był to obszar o znacznym nagromadzeniu włości kościelnych. W pobliskiej prepozyturze wiślickiej własność kościelna obejmowała 33 całe wsie i części czterech wsi (8,33% całości)³⁸⁷, podczas gdy patronat kościelny posiadało 9,38% świątyń³⁸⁸. W archidiaconacie lubelskim udział kościoła był jeszcze mniejszy. Tylko 1 miasto i 18 wsi należało do instytucji kościelnych (3,43% wszystkich miejscowości)³⁸⁹, zaś patronat kościelny posiadały tylko 2 świątynie (3,28%)³⁹⁰. Z pozostałych opracowanych terenów dysponujemy jedynie stosunkami patronackimi. W dekanacie oświęcimskim patronatu kościelnego zupełnie nie spotykamy³⁹¹. Diamentralnie inna sytuacja panowała na terenie prepozytury kieleckiej, gdzie patronat kościelny posiadało aż 78,57% świątyń³⁹². Możemy zatem stwierdzić, że zarówno tereny prepozytury kieleckiej, jak i dekanatu wysocickiego wyróżniały się na obszarze diecezji krakowskiej znacznym nagromadzeniem patronatu, a najpewniej również własności kościelnej.

Grębołów (na temat stosunków własnościowych w tej wsi patrz KDKK I 37) i Prusy (patrz KDM II 176) w tej parafii, Mostek (par. Szreniawa), Bosutów i Książnice (par. Więclawice), Zielonki oraz część Garlicy, Wola Zachariaszowska, Witkowice, Górka i Tonie w tej parafii.

³⁸⁵ Wierzchowie, Bębło, Wielka Wieś (par. Biały Kościół), część Żelkowa (par. Bolechowice), Chlina oraz Wierzbie w tej parafii, Jezówka (par. Chlina i Tczyca), Trojanowice (par. Giebułtów), Jerzmanowice oraz Gotkowice w tej parafii, Słomniki, Smardzowice, Zielonki Królewskie i Marszowice (par. Zielonki).

³⁸⁶ Była to wieś Dąbie (par. Mogiła).

³⁸⁷ W i ś n i o w s k i, jw. s. 119. Obliczeń procentowych dokonano na podstawie Dodatku s. 118-155.

³⁸⁸ Tamże s. 115 – obliczeń dokonano na podstawie tabeli nr 3 na tej samej stronie.

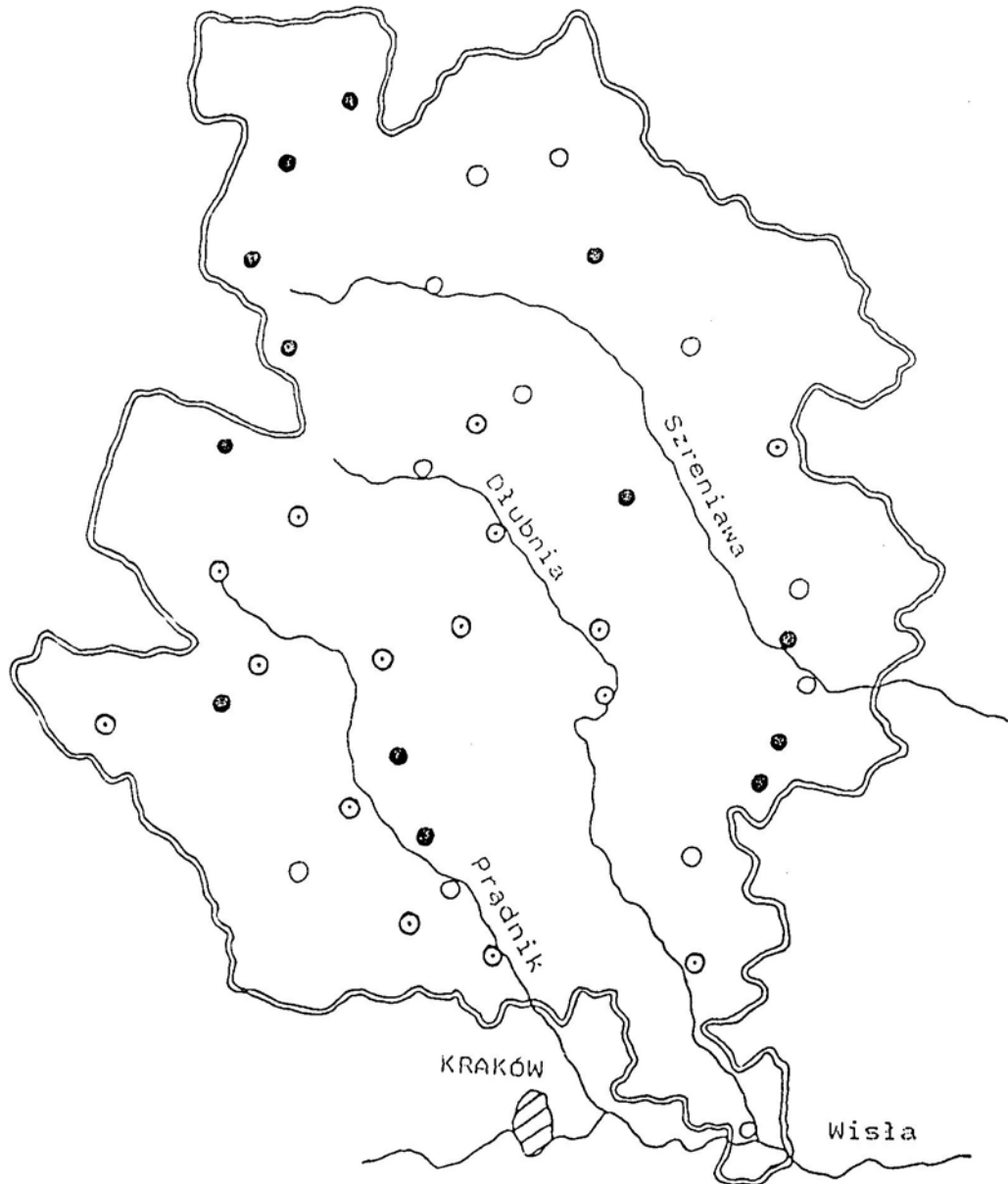
³⁸⁹ S z a f r a n, jw. s. 87. Obliczenia procentowe na podstawie informacji o tym, że na terenie lubelszczyzny istniało w XV w. 554 miejscowości (patrz: tamże s. 110).

³⁹⁰ Tamże s. 87. Obliczenia procentowe na podstawie Dodatku II s. 123-176.

³⁹¹ J. K u r z e j a. *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Oświęcim*. „Roczniki Humanistyczne” 27:1979 z. 2 s. 34.

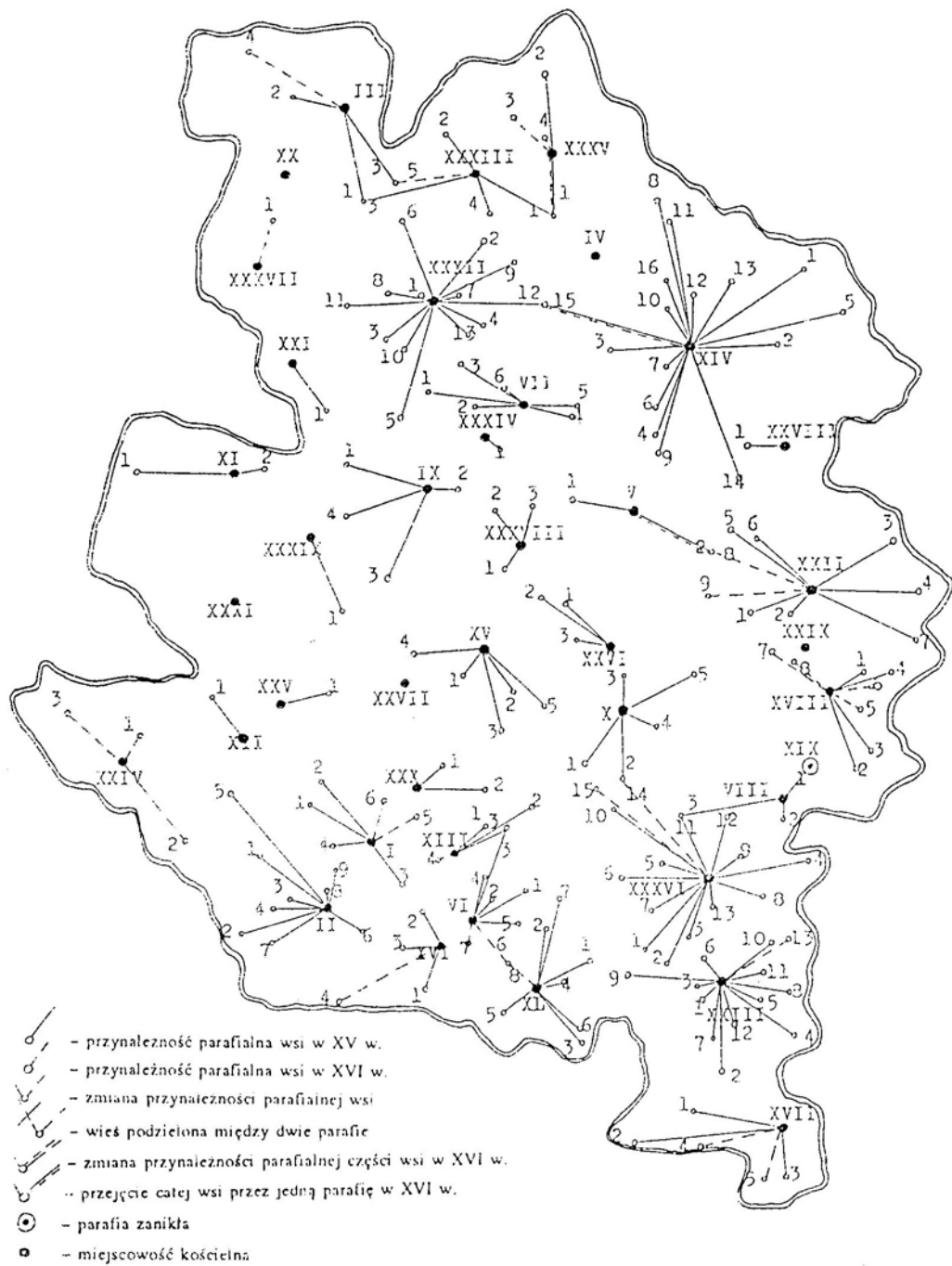
³⁹² R z e w u s k a - K u r z e j a, jw. s. 96.

- – kościoły powstałe do 1200 roku
- ⊙ – kościoły powstałe w latach 1201-1325
- – kościoły powstałe po 1325

Mapa nr 1. Kościoły dekanatu Wysocice pod koniec XIV wieku

Mapa nr 2. Mapa okręgów parafialnych dekanatu Wysocice w XV i XVI w.

ANEKS

Aneks zawiera wszystkie wsie parafialne wchodzące w skład średniowiecznego dekanatu Wysocice wraz z ich okręgami parafialnymi.

Poszczególne parafie zostały wymienione w kolejności alfabetycznej. Wszystkie wsie kościelne oznaczono cyframi rzymskimi, pod którymi umieszczono je następnie na mapie okręgów parafialnych (mapa nr 2). Wsie nie będące siedzibami parafii, a wchodzące w skład poszczególnych okręgów parafialnych oznaczono cyframi arabskimi i umieszczono na mapie pod tymi samymi numerami.

Aneks sporządzono na podstawie danych zawartych w XV-wiecznej *Liber beneficiorum* J. Długosza i „wizytacji radziwiłłowskiej” z roku 1598.

- I *Biały Kościół*: 1. Bębło, 2. Czajowice, 3. Wielka Wieś, 4. Wierchowiec, 5. Mażyce, 6. Prądnik.
- II *Bolechowice*: 1. Bętkowice, 2. Brzezinka, 3. Karniowice, 4. Kobylany, 5. Łazy, 6. Ujazd, 7. Więckowice, 8. Wolka, 9. Żelków.
- III *Chlina*: 1. część Jeżówki, 2. Uderz, 3. Wierzbie, 4. Kleszczowa.
- IV *Chodów*.
- V *Czaple Wielkie*: 1. Czaple Małe, 2. Smroków.
- VI *Giebułtów*: 1. Garlica, 2. Januszowice, 3. część Owczar, 4. Przybysławice, 5. Trojanowice, 6. Pękowice, 7. Trojadyn.
- VII *Gołcza*: 1. Buk, 2. Chobędza, 3. Kamienica, 4. Krępa, 5. Rzerzuśnia, 6. Wielkanoc.
- VIII *Goszcza*: 1. Polanowice, 2. Sadowie, 3. Wola Więclawska (część rycerska i kmieca).
- IX *Imbramowice*: 1. Głanów, 2. Małoszyce, 3. Tarnawa, 4. Zagórowa.
- X *Iwanowice*: 1. Damice, 2. Maszków, 3. Biskupice, 4. Poskitów, 5. Przestańsko.
- XI *Jangrot*: 1. Michałówka, 2. Trzyciąż.
- XII *Jerzmanowice*: 1. Gotkowice.
- XIII *Korzkiew*: 1. Brzozówka, 2. Narama, 3. część Owczar, 4. Grembenice.
- XIV *Miechów*: 1. Brzuchania, 2. Bukowska Wola, 3. Falniów, 4. Jaksice, 5. Kalina Mała, 6. Kamięczyce, 7. Komorów, 8. Podleśna Wola, 9. Przesławice, 10. Podmiejska Wola, 11. Pstroszyce, 12. Siedliska, 13. Strzeszów, 14. Szczepanowice, 15. część Witowic, 16. Zagórzyce.
- XV *Minoga*: 1. Nowa Wieś, 2. Przybysławice, 3. Rzeplin, 4. Sobiesęki, 5. Sułkowice.
- XVI *Modlnica*: 1. Modlniczka, 2. Szyce, 3. Tomaszowice, 4. Zabierzów.
- XVII *Mogiła*: 1. Czyrzyny, 2. Dąbie, 3. Przewóz, 4. Łęg, 5. Rybitwy.
- XVIII *Niedźwiedź*: 1. Brończyce, 2. Szczepanowice, 3. Trątnowice, 4. Węganowice, 5. Bruś, 6. Kępa, 7. Miłocice, 8. Słomniczki.
- XIX *Polanowice*.
- XX *Poręba Dzierzna*.
- XXI *Poręba Górna*: 1. Porąbka.
- XXII *Prandocin*: 1. Januszowice, 2. Kaczyce, 3. Moniakowice, 4. Obrazowice, 5. Orłów, 6. Węzorów, 7. Wierzbica, 8. Smroków, 9. Wola.

- XXIII *Raciborowice*: 1. Batowice, 2. Bieńczyce, 3. Dziekanowice, 4. Grębałów, 5. Kantorowice, 6. Kończyce, 7. Mistrzowice, 8. Prusy, 9. Węgrzyce, 10. Wiktorowice, 11. Zastów, 12. Ześlawice, 13. Baranów.
- XXIV *Raclawice*: 1. Czubrowice, 2. Szklary, 3. Zawada.
- XXV *Sąspów*: 1. Wola Kalinowska (niegdyś Błędówka).
- XXVI *Sieciechowice*: 1. Grzegorzowice, 2. Laski, 3. Lisieniec.
- XXVII *Skala*.
- XXVIII *Sławice*: 1. Parkoszowice.
- XXIX *Słomniki*.
- XXX *Smardzowice*: 1. Cianowice, 2. Szczodrkowice.
- XXXI *Sułoszowa*.
- XXXII *Szreniawa*: 1. Adamowice, 2. Dąbrowiec, 3. Lgota, 4. Maków, 5. Mostek, 6. Podlesie, 7. Przybyślawice, 8. Sulisławice, 9. Szarkówka, 10. Trzebieniec, 11. Wierzchowisko, 12. część Witowic, 13. Zbychów.
- XXXIII *Tczyca*: 1. część Charznicy, 2. Jelcza, 3. część Jeżówki, 4. Swojczany, 5. Wierzbie.
- XXXIV *Ulina*: 1. Ulina Mała.
- XXXV *Uniejów*: 1. część Charznicy, 2. Kępie, 3. Marcinkowice, 4. Pogwizdów.
- XXXVI *Więclawice*: 1. Bolen, 2. Bosutów, 3. Książniczki, 4. Łuczyce, 5. Masłomiąca, 6. Michałowice, 7. Młodziejowice, 8. Pielgrzymowice, 9. Sieborowice, 10. Wilczkowice, 11. część Woli Więclawskiej, 12. Zagórzyce, 13. Zdzieszawice, 14. Maszków, 15. Żerkowice.
- XXXVII *Wolbrom*: 1. Łobzów.
- XXXVIII *Wysocice*: 1. Gołyszyn, 2. Ściborzyce, 3. Żarnowiec.
- XXXIX *Zadroże*: 1. Wielmoża.
- XL *Zielonki*: 1. Bibice, 2. Garlica, 3. Górka, 4. Marszowice, 5. Tonie, 6. Witkowice, 7. Wola Zachariaszowska.

ORGANIZING THE PAROCHIAL NETWORK IN THE WYSOCICE DECANATE
IN THE MIDDLE AGES

S u m m a r y

The present paper seeks to show how the parochial network was being organized in the Wysocice deaconate in the Middle Ages. We mean then to unfold the process of initiating and making dense the network of basic territorial units of the Church on the territory within the boundaries of the 14th-century Wysocice deaconate. The latter was situated in the Cracov dioceses, in the Cracov archdeaconate, and embraced the area of 1147 square km. It was set up in the neighborhood of Cracov, then the capital city. We may presume that the territories which it embraced were well-planned and relatively early peopled. This obviously had a bearing on the process of establishing parishes. They were setting up in this region as early as the most ancient period.

The paper has been divided into three chronological periods. The first one embraces the earliest period, until 1200. Due to the lack of sources from this period the dates of erecting some

of the churches have been settled with a considerable approximation. This has been done by means of a research method which takes advantage of the conclusions drawn out of the later period (the so-called relics). This method is largely used in settling the dates of erecting churches in the second period, spanning the years 1201-1325, though in this case the direct sources may have been used to a greater extent. It is different in the third period concerning the period after 1325. In this case the method based on relics had only a subsidiary significance, whereas the principal role was played by the 14th-century sources.

Not all results at which we have arrived are accurate. They allow us, however, to state that until the end of the 12th century 12 parishes had been established in the Wysocice deaconate. This means that ca in 1200 one church embraced with its pastoral care people living on the area of 95.5 square km, while parishes in other regions of the Cracov dioceses were at that time twice, three, four or even over five times larger. This means that the founding action was very active in this earliest period.

Between 1201 and 1325 15 new parishes were established. This made, along with the earlier parishes, the number of 27 churches. That is why the average area of a parishes diminished to 42.5 square km at that time.

In the final period (after 1325) 13 parishes were established, one of which soon disappeared. Eventually then in the Wysocice deaconate 40 parishes were established in the Middle Ages, and the average size of a parochial district dwindled to 29 square km (29.5 square km after deducing the parish which disappeared). It is worth noting that both in the first and in the second period were established over two thirds of all parishes in this region. We may then say that the basic part of the parochial network of the Wysocice deaconate was established still before 1325. It is also worth emphasizing that half a century later (before 1386) the process of forming the medieval parochial network was finally stopped.

The density of parochial structures in the Wysocice deaconate varied in particular periods. As it seems its pace was slowest in the first stage, up to 1200. Then the process gathered momentum to reach its apex in the second quarter of the 14th century. Then it slowed down and before the end of the 14th century came to a halt.

In the beginning the parishes were founded first of all in the eastern part of the deaconate. Then also the central regions were occupied, and in the 14th century the western regions of the Wysocice deaconate.

To sum it up, one may state that the parochial network took shape in the Wysocice deaconate relatively early (before the end of the 14th century) and was, especially in the earliest period, extremely dense.

Translated by Jan Klos